

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

2006

Jana Havlínová

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

**Vztah demografického a ekonomického vývoje v zemích subsaharské
Afriky**

Vypracovala: Jana Havlínová

Vedoucí: Doc. Ing. Tomáš Cahlík CSc.

Akademický rok: 2005/2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 22.5.2006

Jana Havlínová

Děkuji Doc. Ing. Tomáši Cahlíkovi CSc. za vedení práce a poskytnutí cenných rad při psaní bakalářské práce.

Vztah ekonomického a demografického vývoje v zemích subsaharské

Afriky

Jana Havlínová

Abstrakt:

Tato práce se zabývá dopadem populačního růstu na ekonomický vývoj zemí subsaharské Afriky. Region neprošel demografickým přechodem a čelí vysokému populačnímu růstu, který je způsoben vysokou porodností a relativně nízkým věkem průměrného dožití. Ekonomický růst je nedostatečný, aby se vyrovnal s touto zátěží a mnohé země se tak nalézají v tzv. populační pasti. První část práce popisuje vývoj populační debaty od dob T. R. Malthuse až po současnost a shrnuje základní demograficko-ekonomické vazby. Druhá část analyzuje demografický vývoj regionu s důrazem na vývoj porodnosti a úmrtnosti. Ve třetí části je věnována pozornost vybraným demograficko-ekonomickým vazbám. V poslední kapitole je zkoumán ekonomický vývoj regionu pomocí ekonomicko-demografického modelu a problém populačního růstu je zasazen do širší rozvojové politiky.

Relationship between economic and demographic development in

Sub-Saharan Africa

Jana Havlínová

Abstract:

This paper deals with the impact of the population growth on the economic performance in the Sub-Saharan countries. This region hasn't undergone demographic transition and faces high population growth, which is caused by high fertility and relatively low life expectancy. Economic growth is not sufficient enough to deal with this pressure and many countries end up in population traps. The first part of this paper describes the evolution of the population debate since Malthus till the most recent findings and summarizes key demographic and economics links. Second part analyses demographic development of the region with emphasis on the fertility and mortality. The third part is focused on selected demographic and economics links. The last part examines economic development of the region on the basis of economic and demographic model and the problem of high population growth is viewed from the broader perspective of development policies.

Obsah

Úvod	8
1 Populační debata	9
1.1 Dopad populačního růstu na ekonomický vývoj	10
1.2 Metodologie a hlavní představitelé populační debaty	15
1.3 Klíčové studie populační debaty	17
1.4 Shrnutí základních demograficko-ekonomických vazeb	20
2 Demografický vývoj subsaharské Afriky	24
2.1 Demografická revoluce	25
2.2 Problém vysoké porodnosti v subsaharských zemích	29
2.3 Problém vysoké porodnosti v subsaharských zemích	37
3 Demograficko-ekonomické vazby	40
3.1 Populační růst a chudoba	41
3.2 Populační růst a úspory	43
3.3 Populační růst a lidský kapitál	46
4 Ekonomický vývoj v subsaharské Africe	51
4.1 Ekonomický růst v subsaharské Africe	52
4.2 Ekonomicko-demografický model	55
4.3 Kruhy kauzality 5	8
Závěr	63
Zdroje	66
Přílohy	70

Seznam grafů

- Graf č. 1: Vývoj růstu světové populace a její predikce do roku 2050
- Graf č. 2: Malthusova populační past
- Graf č. 3: Únik z populační pasti vlivem technologického pokroku
- Graf č. 4: Vývoj růstu světové populace podle ekonomické vyspělosti
- Graf č. 5: Vývoj světového důchodu per capita v letech 1960 – 2000
- Graf č. 6: Vývoj a predikce světové porodnosti v letech 1950 – 2050
- Graf č. 7: Časový vývoj čtyř etap demografického přechodu
- Graf č. 8: Vývoj a predikce porodnosti a úmrtnosti v SA za období 1950 – 2045
- Graf č. 9: Rozložení obyvatel SA podle základních věkových skupin v roce 2005
- Graf č. 10: Rozhodování rodiny o počtu potomků
- Graf č. 11: Dětská úmrtnost v roce 2005
- Graf č. 12: Mateřská úmrtnost (na 100 000) matek v roce 2000
- Graf č. 13: Porovnání nejvyššího dosaženého vzdělání v roce 2000
- Graf č. 14: Příjmová nerovnost v subsaharské Africe v 90. letech
- Graf č. 15: Stabilní a nestabilní body modelu akumulace lidského kapitálu
- Graf č. 16: Kruhy kauzality
- Graf č. 17: Rozvojová pomoc per capita subsaharským zemím

Seznam tabulek

- Tabulka č. 1: HDP per capita podle ekonomické vyspělosti
- Tabulka č. 2: Ohodnocení programů na podporu plánování rodiny v roce 1989
- Tabulka č. 3: Porodnost v období 2000-2005
- Tabulka č. 4: Upravené čisté úspory a propast úspor v zemích subsaharské Afriky
- Tabulka č. 5: Srovnání ukazatelů pro země subsaharské Afriky a vyspělých zemí v roce 2000
- Tabulka č. 6: Porovnání hospodářského růstu regionů světa v období 1975 – 2004
- Tabulka č. 7: Rozdělení zemí podle růstu GDP per capita v období 1961-1996
- Tabulka č. 8: Popis proměnných a zdroj dat
- Tabulka č. 9: Výsledky první fáze odhadu
- Tabulka č. 10: Výsledky druhé fáze odhadu
- Tabulka č. 11: Index lidského rozvoje v roce 2003

Úvod

Ekonomický růst každé země závisí na řadě faktorů, které jsou vzájemně provázány. Jedním z důležitých činitelů tohoto rozvoje je populace. Sledování základních znaků populace a jejího dynamického vývoje v čase ukazuje na řadu vzájemných vazeb na ekonomický vývoj. Tato práce se snaží zachytit tento vztah na příkladu zemí subsaharské Afriky, kde se tyto vazby zdají být velmi silné a mohou být klíčem k rozvoji regionu v budoucnosti.

Prvním uceleným teoretickým konceptem o vlivu populačního růstu na ekonomický vývoj byla Malthusova populační teorie, která však nepočítala s technologickým pokrokem a proto ztratila schopnost popsat reálný vývoj. Na tuto teorii navázalo mnoho dalších prací, které daly nový směr populačním debatám ať již byly jejich závěry o vlivu populačního růstu na ekonomický vývoj kladné, záporné či neviděly žádný vztah. Současné výzkumy se zabývají především věkovou strukturou populace a jejími vazbami na trh práce, úspor a rozvoj lidského kapitálu. V souvislosti s nadměrným populačním růstem v rozvojových zemích vyvstávají také otázky o vlivu na chudobu a zátěž na životní prostředí a přírodní zdroje.

Diskutované otázky a problémy populační debaty by měly vyústit v koncepci udržitelných rozvojových politik, které přímo či nepřímo stimulují hospodářský růst a naopak tlumí populační růst. V případě subsaharských zemí jsou to v základním pojetí především otázky vzdělávání, zdravotnictví či rovnoprávného postavení žen, na které navazuje široké spektrum dalších problémů jako například institucionální prostředí, ekonomická konkurenceschopnost, snížení zadluženosti, mírové řešení konfliktů a další.

V první kapitole této práce je věnována pozornost vývoji populační debaty, základním myšlenkám, představitelům a studiím. Podstatou této části je shrnout základní demograficko-ekonomické vazby. Ve druhé části je analyzován demografický vývoj subsaharské Afriky. Je zde zmíněna teorie demografického přechodu. Důraz je kladen na vývoj porodnosti a úmrtnosti a jejich vazbám na ekonomický vývoj. Třetí kapitola se zabývá důkladněji vybranými demograficko-ekonomickými vztahy. Jedná se především o vztahy populačního růstu a chudoby, úspor a akumulace lidského kapitálu. Poslední část práce zkoumá ekonomický růst subsaharské Afriky s ohledem na demografický vývoj a věnuje se problému populačního růstu ze širší rozvojové perspektivy.

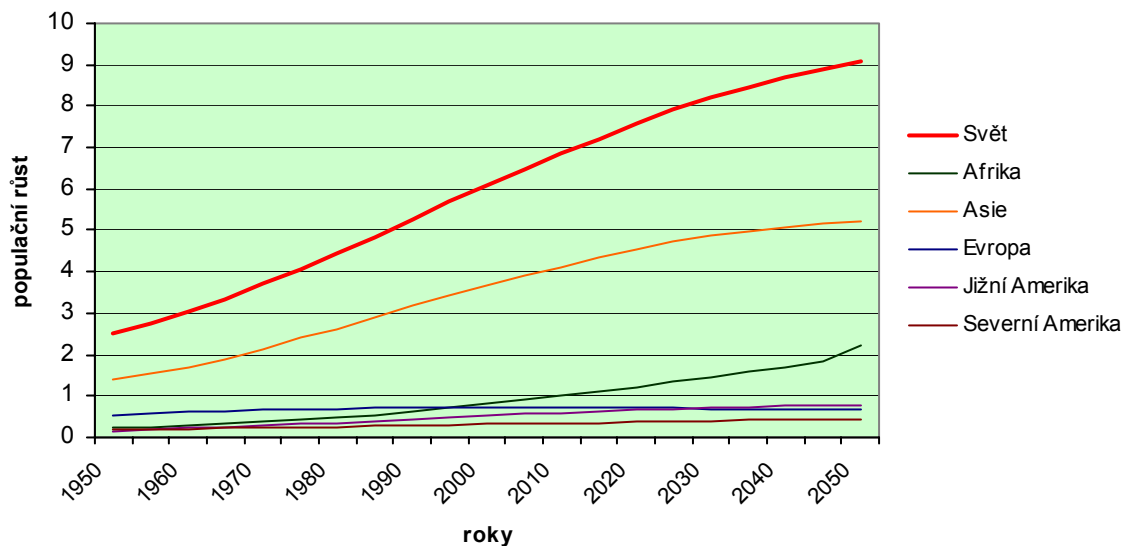

1. Kapitola

Populační debata

Studium vzájemného vztahu populačního a ekonomického vývoje je spjato především s populační explozí, tedy rychlým růstem obyvatelstva v průběhu 20. století. Světová populace vzrostla z 2,5 mld. v roce 1950 na současných více než 6 mld. lidí (graf č. 1). Podle demografických poznatků se předpokládá, že populační růst se ve světovém měřítku ukončí v tomto století a počet obyvatelstva se bude pohybovat okolo 9 – 10 mld. osob (Birdsall, Kelley, Sinding, 2001). Tento jev se stal středem pozornosti nejen řady demografů, ale též ekonomů a dalších vědců z oblasti sociálních věd, jejichž debata o dopadech populačního růstu byla velice různorodá. V první části kapitoly se nejprve budu věnovat teorii Malthusovy populační pasti a dále základnímu názorovému členění o dopadech populačního růstu na ekonomický růst. Druhá část kapitoly bude zaměřena na metodologii této analýzy a třetí zmíní nejdůležitější studie. Kapitulu uzavřu shrnutím základních demograficko-ekonomických vazeb, ze kterých budu dále vycházet především ve třetí kapitole.

Graf č.1: Vývoj růstu světové populace a její predikce do roku 2050

Zdroj: Spojené národy, <http://esa.un.org/unpp>

1.1 Dopad populačního růstu na ekonomický vývoj

Mezi první představy o dopadech populačního růstu na ekonomický vývoj patří Malthusova teorie populační pasti z 18. století. Od této teorie se však upustilo, protože nebrala v úvahu klíčový vliv technologického pokroku a ztratila tak schopnost reálně popsat další vývoj. Některé Malthusovy myšlenky o negativním vztahu populačního a ekonomického růstu však obsáhla tzv. pesimistická teorie, která viděla populační růst jako brzdu ekonomiky. Jakýmsi protikladem byla tzv. optimistická teorie. Ta předpokládala, že populační růst umožní efektivněji využít lidské vynalézavosti a znalostí, což bude mít příznivý dopad na ekonomický růst. Neutrální teorie, která doplňuje základní názorové členění, nevidí významný statistický vztah mezi populačním a ekonomickým růstem.

Pesimistická a optimistická teorie se zabývaly především celkovými dopady populačního růstu na ekonomický vývoj a důkladně nestudovaly vazby jednotlivých složek populační dynamiky. Neutrální teorie, si již začala všimnout i těchto vazeb a dalších podstatných faktorů jako je například počáteční úroveň vyspělosti dané země, fáze demografického přechodu, věková struktura obyvatelstva či vliv institucí (Kelley, 2001). Ve studiích posledních let se tak objevuje snaha o hlubší pochopení a modelování těchto demografických a institucionálních vlivů.

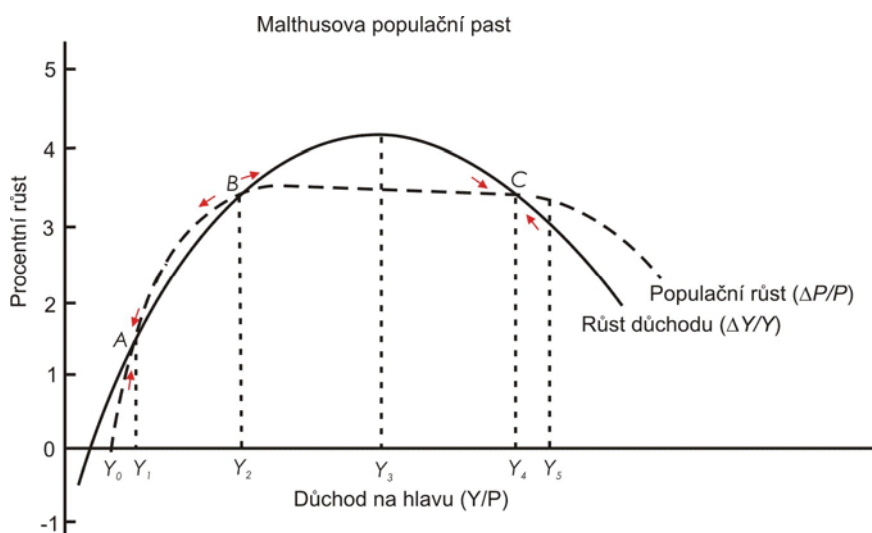
1.1.1 Malthusova populační past

S prvním teoretickým konceptem vztahu růstu populace a ekonomického vývoje přišel anglický protestantský farář Thomas Robert Malthus, který v roce 1798 publikoval svou práci *Esej o principu populace (An essay on the principle of population, or a view of its past and present effects on human happiness)*. V této práci Malthus vyslovil hypotézu, že počet obyvatel má tendenci růst geometrickou řadou, zatímco množství faktorů jen řadou aritmetickou. To vede k snižování produktivity práce a důchod na hlavu klesá tak dlouho, dokud nedosáhne svého minima v podobě jakéhosi důchodu na přežití, který povede k zastavení dalšího populačního růstu. Za přirozené činitele v tomto procesu považoval hlad, války a epidemie a jako jeden z prvních doporučil regulaci porodnosti jako východisko z této situace. Malthusova teorie si našla řadu stoupenců a stala se jedním ze základních kamenů klasické ekonomie – inspirovala např. Davida Ricarda při jeho úvahách o trvalé udržitelnosti

růstu. Klíčový vliv měla tato teorie také na spoluzakladatele moderní vývojové teorie Charlese Darwina a Alfreda R. Wallace a ovlivnila i Francise Placea, jehož neomalthusiánské hnutí bylo prvním, které obhajovalo nutnost rozšíření antikoncepce.

Grafické znázornění této myšlenky ukazuje graf č. 2. Na kde vertikální ose jsou procentuální růst populace a růst agregátního důchodu a na ose horizontální pak důchod per capita. Čárkovaná křivka představuje vývoj růstu populace ($\Delta P/P$) zatímco plná křivka vývoj růstu agregátního důchodu ($\Delta Y/Y$). Nejprve k vývoji křivky populačního růstu vzhledem k důchodu per capita. Úroveň důchodu Y_0 značí situaci, kdy populace neroste a důchod per capita je velice nízký. Pomocí Y_0 můžeme definovat absolutní chudobu. V tomto bodě se předpokládá vysoká porodnost i úmrtnost, které se vzájemně vyrovnávají. Pro vyšší úroveň důchodu per capita se předpokládá snížení úmrtnosti a růst populace až do úrovně odpovídající úrovni důchodu per capita Y_2 , kdy se růst populace ustálí přibližně na 3,3% (Todaro, Smith, 2003). Od úrovně Y_5 pak dochází k poklesu porodnosti a tedy i k poklesu

Graf č. 2: Malthusova populační past

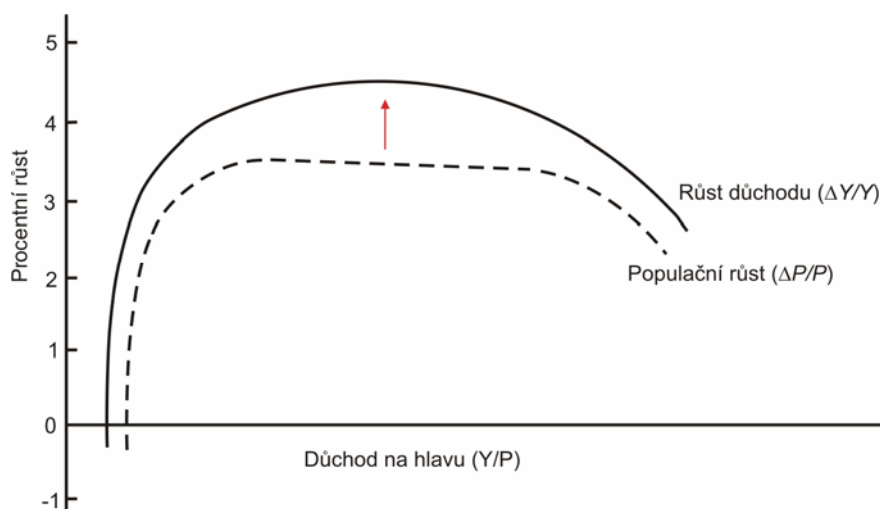

Zdroj: Todaro, Smith, 2003

přírůstku obyvatelstva. Nyní ke křivce růstu agregátního důchodu vzhledem k důchodu per capita. V grafu se předpokládá nejprve pozitivní vztah, tedy se zvyšujícím se důchodem na hlavu je vyšší i růst agregátního důchodu díky zvýšení úspor a tedy i investic. Toto probíhá až do úrovně důchodu na hlavu Y_3 , kdy nastává obrat a růst důchodu se zpomaluje. Tento obrat nastává, protože nové investice a více lidí naráží na nedostatek fixních výrobních faktorů jako je např. půda či přírodní zdroje. Obě křivky se protínají ve třech bodech A, B a C. Bod A reprezentuje stabilní rovnováhu, kdy každé menší vychýlení spěje opět zpátky. Toto je situace

populační pasti, kdy důchod per capita je velmi malý. Podle Malthuse je pak možným východiskem z této pasti např. omezení porodnosti dané populace. Bod B představuje nestabilní rovnováhu, kdy vývoj při vychýlení spěje do bodu A či C. Bod C je druhým bodem stabilní rovnováhy s relativně vysokým důchodem per capita a konstantním růstem populace. Teorie Malthusovy pasti přináší zajímavý pohled na vztah populačního a ekonomického růstu. Je ale vystavěna na řadě zjednodušujících předpokladů a hypotéz, které se v průběhu doby ukázaly jako neplatné. Z dnešního pohledu můžeme tuto teorii kritizovat zejména za dva důležité nedostatky (Todaro, Smith, 2003). Prvním klíčovým nedostatkem tohoto konceptu je, že zanedbává technologický pokrok (pokrok vědy, nové technologie ve výrobě, sociální změny). Tento pokrok může být graficky znázorněn jako vertikální posun křivky růstu agregátního důchodu nahoru tak, že se již neprotíná s křivkou populačního růstu (graf č.3). Každá země tedy může uniknout populační pasti. Druhým podstatným nedostatkem je předpoklad, že růst populace v dané zemi je přímo svázán s jejím důchodem per capita. Tento předpoklad ztrácí na své zajímavosti například pokrokem moderní medicíny, která snižuje úmrtnost nezávisle na důchodu. Ani porodnost nevykazuje přímou závislost na úrovni důchodu na hlavu. Významnější vliv má v tomto smyslu spíše distribuce příjmů domácností (Todaro, Smith, 2003). Malthus se také omezuje na agregátní veličiny a nevěnuje si vlivu mikroekonomických veličin, tedy dopadů na rozhodování jednotlivců a rodin (Leibenstein, 1957). Důležitým Malthusovým přínosem je tedy z dnešního hlediska především jeho postřeh, že životní úroveň lidí závisí vedle hospodářského vývoje i na vývoji populačním

Graf č. 3.: Únik z populační pasti vlivem technologického pokroku

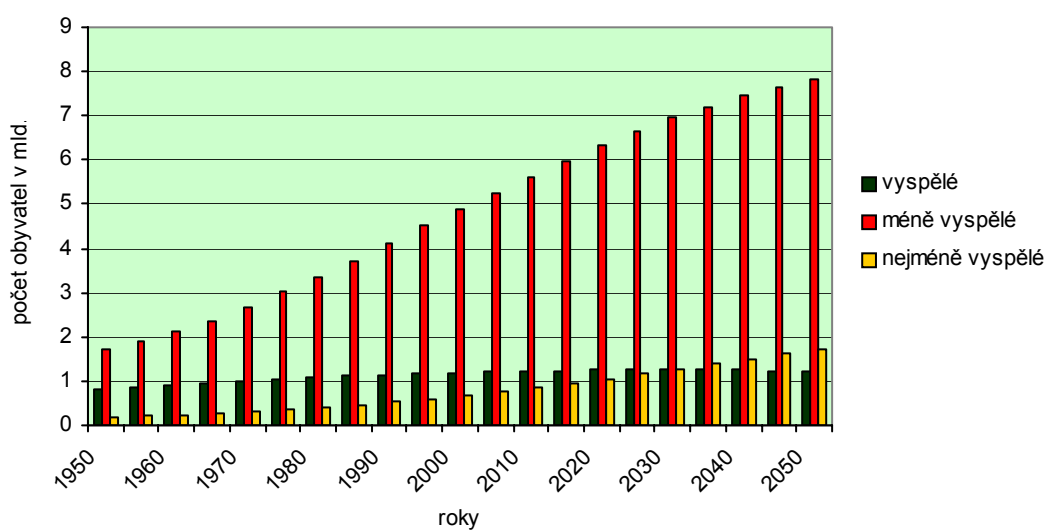

Zdroj: Todaro, Smith, 2003

1.1.2 Pesimistická teorie

Pesimistická teorie předpokládá, že rychlý růst populace působí jako jakási brzda ekonomického vývoje. Odvolává se na poznatky Thomase R. Malthuse a svůj velký rozmach zaznamenala ve 40. letech 20.století, kdy se zdůrazňovala nutnost implementace programů na podporu snižování populačního růstu v rozvojových zemích. Za dalšího zástupce tohoto směru může být považován například Paula Erlich. Ve svém díle *The Population Bomb* z roku 1968 předpokládá, že lidstvo postihnou vlivem nedostatku potravin velké hladomory. Z pozdějších prací lze jmenovat studii Americké národní akademie věd z roku 1971 nebo studii Spojených národů z roku 1973, které uvádějí, že čistý dopad populačního růstu je negativní. Samozřejmě je nutno brát v úvahu fakt, že populační růst je nejrychlejší v ekonomicky méně vyspělých zemích světa, zatímco v zemích ekonomicky vyspělých je tento trend v současnosti spíše opačný (graf č. 4). Myšlenka pesimistická teorie spočívá především v negativním vlivu růstu populace na poptávku po fixních zdrojích a na poptávku po fyzickém kapitálu (Cincotta, Engelman, 1997). Tato teorie začíná ustupovat do pozadí počátkem 80. let, kdy se větší důraz klade na technologický pokrok a na akumulaci lidského kapitálu. V posuzování dopadů populačního růstu se také dává přednost delšímu časovému horizontu, ve kterém se mnohé krátkodobé dopady vyrovnají a je zde patrná větší víra v trh jako instituci, která si dokáže s populačním růstem do určité míry poradit.

Graf č. 4: Vývoj růstu světové populace podle ekonomické vyspělosti

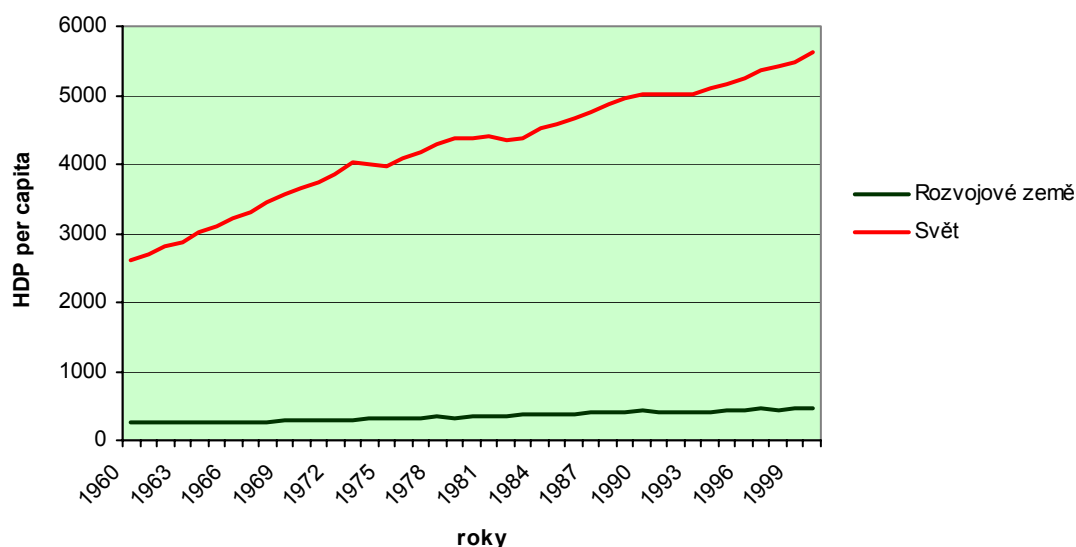

Zdroj: Spojené národy, <http://esa.un.org/unpp>

1.1.3 Optimistická teorie

Vývoj v posledních 30 letech přinesl pochybnosti o pesimistické teorii - světová populace se zdvojnásobila a důchod na hlavu vzrostl o dvě třetiny (graf č. 5). Ačkoli je nedostatek základních zdrojů na přežití v některých oblastech světa velice závažný, optimistické teorie vidí příčinu především v nefungující ekonomice, ne v absolutním nedostatku těchto zdrojů (Cincotta, Engelman, 1997). V této době proběhl velký technologický pokrok, sociální a institucionální reformy, které se příznivě podílely na zvýšení životní úrovně v řadě zemí světa. Mezi zastánce této teorii se řadí například Simon Kuznets a Julian Simon. Ve vzrůstající populaci vidí možnost lépe a efektivněji využít lidské vynalézavosti a znalostí, na základě kterých se uspíší pokrok společnosti a má tedy pozitivní dopad na ekonomický vývoj. Problém omezených faktorů vidí opačně než zastánci pesimistické teorie – tlak rostoucí populace na tyto faktory iniciuje technologický pokrok. Ten pak umožní jejich efektivnější využití - jako příklad může sloužit Zelená revoluce¹ v 50. letech (Kuznets, 1967). Největší přínos tohoto směru spočíval v tom, že dokázal přesvědčivě argumentovat proti teoriím v malthusiánském duchu a že přinesl rozšíření debaty o další vlivy týkající se dopadu populačního růstu jako například vliv institucí či hospodářských politik (Kelley, 2001). Na těchto poznatcích pak staví neutrální teorie.

Graf č.5: Vývoj světového důchodu per capita (konstantní 1995 \$US) v letech 1960-2000

Zdroj: Atlas of Global Inequality Database, <http://ucatlas.ucsc.edu>

¹ Obrovský nárůst úrody v rozvojových zemích způsobený používáním nových typů plodin, hnojiv a pesticidních hnojiv.

1.1.4 Neutrální teorie

Mnohé ekonomické analýzy nenalezly významný statistický vztah mezi růstem populace a ekonomickým růstem. Ačkoli země s vysokým populačním růstem mívají nízký důchod na hlavu, tento vztah není již tak vypovídající, když do hry vstoupí i další důležité proměnné jako například vzdělání obyvatelstva, ekonomická otevřenost země, kvalita a funkčnost institucí a další (Bloom, Canning, 2001). Řada studií stále vidí určitý vztah mezi populačním růstem a ekonomickým růstem a „doporučují“ snížení populačního růstu. Větší důraz se ale klade na širší spektrum proměnných. Tato teorii začíná převažovat od poloviny 80. let a staví na třech poznatcích (Kelley, 2001):

- Přírodní zdroje a jejich vyčerpání se ukázalo být více závislé na technologii a efektivitě trhů než na populačním růstu.
- Negativní dopad populačního růstu na úspory a následný negativní dopad na ekonomický vývoj nepovažují za potvrzený studiemi.
- Nepotvrdila se ani hrozba zastánců negativní teorie o nedostatečné akumulaci fyzického kapitál, kde opět hraje roli technologický pokrok.

Právě větší důraz na širší spektrum demografických, sociálních a politických, proměnných inspiroval řadu hospodářských politik a programů v rozvojových zemích.

1.2 Metodologie a hlavní představitelé populační debaty

Populační debata se netýká pouze celkových dopadů populačního růstu na ekonomický růst. Důležitý je i způsob provádění analýzy, který se postupem doby měnil. Z tohoto hlediska můžeme účastníky populačními debaty řadit mezi populační tradicionalisty či naopak mezi populační revizionisty. Populační tradicionalisté se zaměřili na analýzu přímých dopadů z krátkodobého hlediska, naopak populační revizionisté hodnotili přímé i nepřímé dopady v delším časovém horizontu a prohloubili analýzu o další aspekty. Populační tradicionalisté byli ve svých analýzách o vlivu populačního růstu na ekonomický vývoj spíše skeptičtější a postupem doby převážil tradicionalistický přístup.

1.2.1 Populační tradicionalisté

V 60. a 70. letech převažoval názor, že rychlý populační růst je neblahý pro vývoj ekonomiky a snižuje důchod per capita. Zastánci tohoto proudu se řadili mezi „tradicionalisty“ nebo „populační alarmisty“ a ve svých analýzách se soustřeďovali především na přímé dopady populačního růstu z krátkodobého hlediska. Mezi hlavní představitele patřili Ansley J. Coale a Edgar M. Hoover, kteří si svou publikací *Population Growth and Economic Development in Low-Income Countries* získali v roce 1958 velkou pozornost účastníků populační debaty. V této tradicionalistické práci zmínili několik teoretických vazeb mezi populací a ekonomickým růstem (s důrazem na formování fyzického kapitálu). Tyto vazby formalizovali v matematickém modelu (který předpovídal alternativní scénáře porodnosti) a podložili případovou studií. V práci shrnují tři základní nepříznivé vlivy populačního růstu na ekonomický rozvoj. Prvním je snížení kapitálu na pracovníka, protože populační růst sám o sobě nezvyšuje úspory a tedy ani investice do nového kapitálu. Druhým vlivem je rostoucí míra závislosti², což zvyšuje výdaje domácností a snižuje jejich úspory. Třetím vlivem je posun investic (především vládních) do oblastí zdravotnictví a vzdělávání na úkor jiných produktivních oblastí. Práce nastínila tradicionalistickou perspektivu 60. a 70. let, na kterou navazovaly další studie.

1.2.2 Populační revizionisté

V 80. letech přišli tzv. populační revizionisté, kteří populační růst neviděli jako klíčovou brzdu ekonomické prosperity. Ve svých analýzách se soustředili na delší časové hledisko, přímé a nepřímé vlivy a připouštěli celé spektrum pozitivních i negativních dopadů (Kelley, 2001). Tento proud stavěl na empiricky oslabených argumentech tradicionalistů a dále pak na měnící se teorii ekonomického růstu, která začínala vyzdvihovat úlohu akumulace lidského kapitálu a technologický pokrok nad akumulaci fyzického kapitálu. Svoji pozornost věnovali i institucím (úloze vlády, trhu, vlastnických práv). Dále prohlubovali analýzu demografických faktorů zahrnující přímé i nepřímé vlivy a soustředili se na hlubší a komplexnější vazby v rámci ekonomicko-politického systému (Kelley, 2001). Přesto, že revizionismus nespočíval tolik v hodnocení, zda dopad růstu populace na hospodářský růst je negativní či nikoliv, většina revizionistů se shodovala v názoru, že zpomalení růstu populace v rozvojových

---

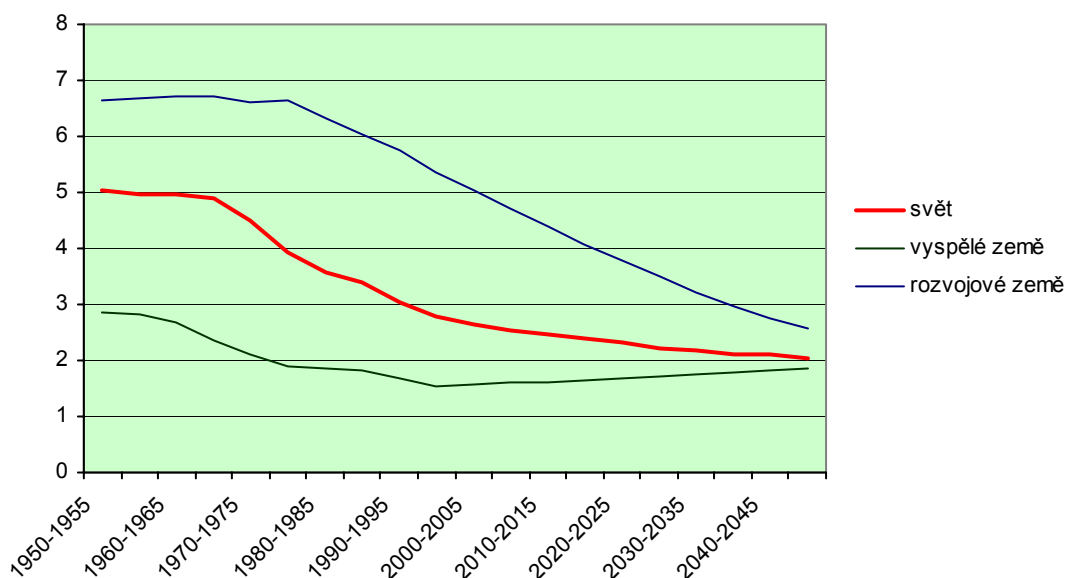
²Míra závislosti je pro účely této práce definovaná jako zlomek, kde v čitateli je součet všech lidí ve věku 0-14 let a lidí starších 65 let a ve jmenovateli je součet lidí ve věku 15-64 let.

zemích by bylo příznivější pro jejich ekonomický rozvoj. Snížení porodnosti (graf č. 6) by pak vedlo ke zvýšení kvality vzdělávání a zdravotnictví a v dlouhodobějším horizontu by mohlo přispět ke snížení rozdílů mezi sociálními třídami (NRC, 1986).

Hlavním představitelem revizionismu byl Julian L. Simon, který v roce 1981 publikoval knihu *The Ultimate Resource*. Kniha sklídila velkou pozornost a je zajímavá svým tvrzením, že ve střednědobém časovém horizontu má rychle rostoucí populace v mnohých rozvojových zemích příznivý dopad na ekonomický rozvoj (zejména díky technologickým změnám). Revizionistická metodologie se pak objevila v řadě dalších studií následujících let. Revizionismus se tak stal hlavním směrem 80. let, který otevřel nové teoretické debaty o úloze lidského kapitálu, technologických změn, hospodářské politiky a institucí.

Graf č. 6: Vývoj a predikce světové porodnosti v letech 1950 – 2050 (počet dětí na matku)

Zdroj dat: Zdroj dat: Spojené národy, <http://esa.un.org/unpp>

1.3 Klíčové studie populační debaty

Tradicionalistická i revizionistická metodologie jsou obsaženy v řadě klíčových studií, které se zabývaly problematikou populačního vývoje a které jsou shrnutím myšlenek a poznatků své doby. K nejdůležitějším patří zprávy Spojených národů, zprávy National Academy of science a konference v Kairu. Všechny tyto studie se snaží zachytit širší vazby mezi ekonomickým a populačním vývojem a vedle celkových dopadů se věnují i

mikroekonomickým aspektům, zkoumání lidského kapitálu, institucím a dopadům populačního růstu na životní prostředí.

1.3.1 Zprávy spojených národů

První zpráva pochází z roku 1953. Tento dokument se dá považovat za nejsystematičtější zhodnocení dopadů populačního růstu od dob Thomase R. Malthuse a má v sobě rysy revizionismu. Bere v úvahu pozitivní i negativní dopady, rozlišuje mezi dopady krátkodobými i dlouhodobými a zahrnuje dopady přímé i nepřímé. Jeden z hlavních autorů této zprávy je profesor Joseph J. Spengler, zakladatel moderní ekonomické demografie v USA. Závěr této zprávy týkající se situace v rozvojových zemích bych zde ráda citovala:

„...in countries where for any reason it is difficult to match population increase with a corresponding development of non-human resources, the effect of population growth may be to hinder the rise of per capita output, in particular where it hinders the formation of capital“ (UN, 1953, str. 237).

Druhým dokumentem je zpráva Spojených národů z roku 1973. Je psána v poněkud negativnějším duchu, než zpráva předcházející a pracuje s empirickými studiemi Simona Kuznetse. Ačkoli se ve zprávě říká:

„...rapid population growth in developing countries may impose a heavy burden on society...growth on income would be faster, the slower the growth of population“ (UN, 1973, str. 6).

Simon Kuznets ukazuje na datech z 50. a 60. let, že čistý negativní dopad populačního růstu na důchod na hlavu nebyl pomocí jednoduché korelace prokázán. Také je zde zdůrazněna složitost komplexní analýzy vzhledem k mnoha možným proměnným. Tato zpráva (mimo části zpracované S. Kuznetsem) se na rozdíl od předcházející více věnuje přímým vlivům v kratším časovém horizontu.

1.2.3 Zprávy organizace National Academy of Science

První zpráva National Academy of Science pochází z roku 1971. V úvodní části je použita tradicionalistická metodologie a zabývá se tedy především přímými dopady v kratším časovém horizontu. Tato část je spíše skeptická (oproti části druhé, která je více revizionistická) a již na první straně bychom našli tvrzení: *„...high fertility and rapid population growth have serious adverse social and economic effects“* (NAS, 1971, str. 1).

Druhá část této studie používá revizionistickou metodologii. Theodor Schultz zde argumentuje, že hlavní nerovnováhy přísunu potravin jsou spjaté s nedemografickými vlivy, Harvey Leibenstein se věnuje roli lidského kapitálu v ekonomickém rozvoji (především osvojení si moderních technologií mladou generací). Paul Demeny se kriticky vyslovuje k soudům o čistém dopadu populačního růstu postaveným na krátkodobé časové perspektivě.

Druhá studie je z roku 1986 je opět spíše revizionistická. Zde se vyzdvihuje individuální i institucionální odpovědnost za rychlý růst populace (zachování vzácných zdrojů, substituce vzácných zdrojů, inovace, technologický pokrok atd.): „...*the key (is the) mediating role that human behavior and human institutions play in the relation between population growth and economic processes*“ (NAS, 1986, str. 4).

Tato studie taktéž shrnula a potvrdila poznatky učiněné od roku 1971 týkající se hypotéz o vlivu počtu dětí na rodinné úspory, státní výdaje atd. Dalším rysem studie je fakt, že se na ní podíleli především ekonomové a je zde patrná víra v trh a jeho schopnost vyrovnat se s populačními změnami.

1.2.4 Konference v Kairu

V devadesátých letech se výzkum soustředil především na čtyři témata. První zkoumalo statistické vztahy mezi demografickou změnou a ekonomickým růstem. Tento výzkum byl motivován řadou studií, které ukazovaly na negativní vztah mezi populačním a ekonomickým růstem v 80. letech (na rozdíl od 60. a 70. let, kdy se takto silný vliv neprokázal³). Druhé téma se týká mikroekonomických dopadů populačního růstu na rodinu a to především dopady na vzdělání a zdravotní úroveň. Tento zájem byl motivován snahou zmírnit či vyvrátit tvrzení, že zde existoval jednoznačný negativní vztah. Třetí téma zjišťovalo dopady populačního růstu na životní prostředí a hledalo možné prostředky, jak učinit tento vztah dlouhodobě udržitelný. Čtvrté téma popisovalo vztah mezi populačním růstem a chudobou.

V roce 1994 se uskutečnila Populační konference v Cairu, která shrnovala nové poznatky počátku 90. let. Tato konference měla tři podkladové studie. První byla studie Světové banky pod vedením ekonomů A. C. Kellyho a R. M. Schmidthe *Population and Income Change: Recent Evidence*. Tato práce vycházela z dat vyspělých i rozvojových zemí a potvrdovala předchozí závěry o negativním dopadu populačního růstu na důchod per capita v 80. letech. Navíc rozšířila pohled tradičního modelování o několik demografických proměnných a do

---

³ Mezi tyto studie patří např. Barlow 1994, Blanchet 1991, Bloom a Freeman 1988, a Brander, Dorwick 1994

modelu byla zařazena myšlenka životního cyklu ve formě věkové struktury obyvatelstva či míry závislosti. Studie potvrdila negativní dopad populačního růstu na důchod per capita, avšak také uvedla, že dopad se liší podle úrovně vyspělosti daných zemí, kde pro země vyspělé jsou dopady spíše pozitivní a naopak. Dále zde byl zmíněn význam „načasování“ demografických změn a jejich dynamika. Tato studie používala revizionistickou metodologii. Další dvě studie si byly v mnohém podobné. První z nich byla sponzorována organizací Overseas Development Council a vedena Robertem Cassenem pod názvem *Population and Development: Old Debates, New Conclusions*. Druhá studie vznikla díky australské vládě pod vedením Dennise Ahlburga a názvem *The Impact of Population Growth on Well-being in Developing Countries*. V těchto dvou dokumentech se přesunul zájem od zkoumání makroekonomického vlivu populačního růstu na ekonomický vývoj na mikroekonomickou analýzu dopadů na početné rodiny. Zde se ukazoval negativní dopad na zdravotní úroveň, kvalitu výživy a vzdělání dětí z početných rodin.

1.4 Shrnutí základních demograficko-ekonomických vazeb

Zkoumání vztahu ekonomické a demografické dynamiky, jak vyplývá ze zmíněných studií, je velice komplexní a je tedy obtížné zhodnotit celkové dopady populačního růstu na chod ekonomiky. Důležité poznatky o vlivu populace přináší data z 80. let, která potvrzují, že populační růst tlumí ekonomický růst důchodu per capita. Tyto dopady jsou nejzávažnější pro nejchudší vrstvy obyvatelstva rozvojových zemí (Kelley, 2001). Při zhodnocení celkových dopadů populačního růstu se nesmí zapomínat na důležitou úlohu moderních institucí, konkurenceschopného trhu, uvážlivých vládních politik a celkové souhře všech těchto faktorů. V této části se pokusím shrnout závěry na kterých se shodne širší ekonomická obec.

1.4.1 Ekonomický růst

Během 60. a 70. let 20. století empirické studie neprokázaly žádný významný statistický vztah mezi růstem populace a ekonomickým růstem, až na výjimku nejchudších rozvojových zemí světa. Naproti tomu v letech 80. se objevil negativní vztah a zdálo se, že růst populace působil jako brzda ekonomického rozvoje (Kelley, Smith, 1997). Tento vliv byl opět nejsilnější v rozvojových zemích a nabíral tak na intenzitě oproti předchozím letům. Možné

vysvětlení spočívá v tom, že v rozvojových zemích je vysoká míra závislosti (především díky vysoké porodnosti a nižšímu věku dožití). Výdaje spjaté s výchovou dětí pak zmenšují rodinné úspory, zvyšují vládní výdaje a projeví se snížením růstu hrubého domácího produktu. Dalším problémem v rozvojových oblastech je nepřipravenost pracovního trhu absorbovat mladé a čtené generace, což vede k vysoké míře nezaměstnanosti (UN, 1996).

Ačkoli se v 80. letech objevil negativní dopad rychlého růstu populace, není dobré se unáhlivat s rychlými závěry a zvážit i jiné vlivy jako například vyšší globální zadlužení či recesi. Může se také jednat o zpožděný efekt vysoké porodnosti minulých desetiletí (Barlow, 1994). Tyto otázky nejsou ještě zcela zodpovězeny a je na dalších studiích, aby odhalily, zda tyto tendence mají trvalý charakter a ukáží se i v pozdějších letech (Kelley, Smith, 1994).

Tabulka č. 1: HDP per capita (konstantní 1995 \$US) podle ekonomické vyspělosti

	Vyspělé	Středně vyspělé	Rozvojové
1960	10 101,0	751,08	248,78
1970	15 482,7	1 054,98	293,79
1980	20 000,0	1 516,17	324,9
1990	25 388,4	1 724,62	422,74
2000	30 034,5	2 169,01	466,21

Zdroj: Atlas of Global Inequalit, <http://ucatlas.ucsc.edu>

1.4.2 Nezaměstnanost a chudoba

Mezi mnohými ekonomy sílí přesvědčení, že rychlý růst populace zapříčiněný vysokou porodností má za následek trvalou chudobu a stagnaci mezd v řadě rozvojových zemí. Jedná se o chudobu, která je přenášena z jedné generace na druhou a prohlubuje rozdíly mezi nejchudší, střední a vyšší třídou (Ahlburg, 1996). Vysoká porodnost populace z nejchudších vrstev může vyvolávat tlak na nejnižší platy, které pak stagnují (Birdsall, Griffin, 1993). Další hypotéza spočívá v tom, že velké množství nevzdělaných a nekvalifikovaných pracovních sil může zpomalovat osvojení si nových výkonnějších technologií a poukazuje na význam investic do vzdělání a vyškolení pracovní síly. Tyto hypotézy se zdají být potvrzovány studiiemi asijských zemí, kde se růst mezd a relativní rovnost příjmů pojí s investicemi do vzdělání a nových technologií, čímž se otvírá prostor pro ekonomický růst.

1.4.3 Úspory a investice

Úspory obyvatelstva bývají klíčovým zdrojem investic do soukromého sektoru, které pohánějí ekonomiku. Zatímco studie NRC⁴ z roku 1986 neprokázala významný vztah mezi mírou porodnosti a úspor, některé studie z 90. let již upozornily na vazbu mezi těmito proměnnými. To znamená, že klesající porodnost může stimulovat úspory domácností, které jsou pak využity k investicím (Kang, 1994). Pokud jsou tyto investice uvážlivé, můžou mít příznivý vliv na růst celé ekonomiky.

Vztah populační dynamiky a úspor také ukazuje teorie čistých upravených úspor, která vznikla počátkem 90. let. Upravené čisté úspory jsou indikátor udržitelného růstu, protože kromě klasického konceptu úspor zohledňují degradaci přírodních zdrojů, stav životního prostředí a investice do lidského kapitálu.

1.4.4 Přírodní zdroje

Mnoho studií se shoduje, že populační růst má negativní dopad na obnovitelné přírodní zdroje jako je dešťová voda, orná půda, lesy atd. (především tehdy, pokud nejsou jasně stanovena vlastnická práva) a také na chod ekosystémů (přírozená ochrana před škůdci, oběh vody v půdách) a důležité přírodní procesy. Naproti tomu stojí názor, že dopad populačního růstu na neobnovitelné přírodní zdroje (ropa, minerály atd.) je slabší, než se původně předpokládalo. Zde vstupuje do hry technologický pokrok i tržní a vládní opatření jako např. zvyšování cen stimuluje efektivnější využití, které vyrovnávají negativní důsledky růstu populace. Tento vztah, jak již bylo zmíněno, je zahrnut do teorie čistých upravených úspor.

1.4.5 Lidské zdroje

Počet dětí v rodině rozhoduje o rodinném rozpočtu a o investicích do výchovy dětí. Výzkumy z mnoha rozvojových zemí poukazují na skutečnost, že děti z početných rodin mají dlouhodobě nižší kvalitu stravy (Loyd, 1994), což se projeví na jejich zdraví, výkonnosti a budoucím potenciálu (Wolfe, 1982). Všeobecně se ekonomové domnívají, že rodiny s méně potomky si mohou dovolit investovat do jejich výchovy více, než početné rodiny. Studie také ukazují, že dítě z menší rodiny dosáhne průměrně vyššího vzdělání než dítě z rodiny početné.

---

⁴ National Research Council

Tyto závěry jsou nejvíce potvrzovány studii z rozvojových zemí, které procházejí podstatnými ekonomickými a sociálními změnami jako země jihovýchodní Asie či Latinské Ameriky. Na druhé straně je obtížnější je prokázat v zemích jižní Asie a Afriky, kde se na poplatcích spojených se studiem podílejí celé velké rozvětvené rodiny. Ukazuje se, že zápis dětí do škol není ovlivněn přímo velikostí rodiny jako spíše všeobecnou politikou dané země v oblasti vzdělávání (Kelley, 1996). Procento dívek zapsaných ve školách je také spjato spíše s jinými faktory - například kulturní a náboženské zázemí dané rodiny.

Velké procento školou povinných dětí v zemích s vysokým růstem populace vyvíjí vysoký tlak na existující školství a zdravotní služby. Pokud rozpočet dané země neumožňuje se tomuto tlaku dostatečně přizpůsobit, snižuje se tak kvalita vzdělávacích a zdravotních služeb. Ve většině rozvojových zemí však převažuje tendence investovat zdroje z rozpočtu právě do zdravotnictví a vzdělávání - samozřejmě na úkor dalších položek jako například platy učitelů (Kelley, 1996).

Jedním z důležitých bodů v oblasti rozvoje lidských zdrojů je i role ženy ve společnosti. Pokud by změna této role znamenala pro ženu méně času stráveného domácími pracemi a péčí o rodinu a naopak lepší profesní kvalifikaci, zvýšilo by se tak procento zaměstnaných žen. Toto by pro mnohé země znamenalo i podstatné zvýšení pracovní síly a mělo by vliv na chod ekonomiky (Světová banka, 2000).

2. Kapitola

Demografický vývoj subsaharské Afriky

Region subsaharské Afriky (SA) se potýká s problémem vysokého populačního růstu. Podle odhadů Spojených národů vzrostl počet obyvatelstva v subsaharských zemích⁵ od roku 1950 po současnost více než čtyřikrát a populační růst se nyní pohybuje okolo 2,2% ročně. Populační růst je zapříčiněn především vysokou porodností⁶. Demografické chování, upřednostňující rodiny s velkým počtem dětí, vychází ze složitých sociálně-ekonomických reálií subsaharské Afriky. Děti jsou pro rodinu přínosem jako levná pracovní síla, zároveň představují zajištění rodičů na stáří a nezanedbatelnou roli hrají i vysoká dětská úmrtnost⁷ a tedy potřeba mít více dětí, aby se alespoň některé dožily dospělosti (Todaro, Smith, 2003). Tento jev má díky sociokulturním souvislostem značnou setrvačnost a může tak doznívat i ve změněných politicko-ekonomických podmínkách (Čermák, Exnerová, Volfová, 2005).

Díky vysoké porodnosti a postupnému snižování úmrtnosti⁸ se mění i věková struktura obyvatelstva subsaharské Afriky. Významně se zvyšuje podíl mladých generací a ukazatel závislosti roste. Takovéto věkové složení má ekonomické, sociální, politické a demografické dopady. Vysoký podíl mladého, neproduktivního obyvatelstva zatěžuje nepřilíš výkonné ekonomiky subsaharských zemí a vyvolává potřebu vyšších nákladů na fungování vzdělávacích systémů (Čermák, Exnerová, Volfová, 2005). Vysoká nezaměstnanost mladých lidí také může vést k jejich radikalizaci, která může být příčinnou ozbrojených konfliktů (Světová banka, 2000). Mladí lidé zároveň vytvářejí předpoklad pro další populační růst.

Subsaharská Afrika také bojuje s vysokou úmrtností. Hlavní roli hraje vysoká dětská úmrtnost, úmrtnost matek⁹ a úmrtnost vlivem šíření infekčních chorob, zejména HIV/AIDS, malárie a tuberkulózy. Průměrná délka dožití se v současnosti v subsaharské Africe pohybuje okolo 50 let (Spojené národy). Na špatných životních podmínkách se podepisuje nedostatek potravin, omezená dosažitelnost lékařské péče, špatný přístup k pitné vodě a nedostatečné hygienické podmínky (Čermák, Exnerová, Volfová, 2005)). Vysoká úmrtnost přináší řadu

---

⁵ Přehled subsaharských zemí viz. příloha 1.

⁶ V této práci je použit pro popis porodnosti ukazatel hrubé míry porodnosti, který udává počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel středního stavu sledované populace.

⁷ Dětská úmrtnost je definována jako úmrtnost dětí do 5. roku života, udává se v počtu úmrtí na 1000 dětí v tomto věku.

⁸ Pro popis úmrtnosti je v práci použit ukazatel hrubé míry úmrtnosti, který udává celkový počet zemřelých na 1000 obyvatel středního stavu.

⁹ Mateřská úmrtnost je úmrtnost žen během těhotenství, porodu nebo šestinedělím.

společenských nákladů, ať již v přímých nákladech na zdravotní péči, tak v nákladech v podobě vymírání obyvatelstva v produktivním věku, nižších dosažených úsporách obyvatelstva či snížené zahraniční ochotě investovat. První část kapitoly se věnuje obecné charakteristice demografického vývoje subsaharské Afriky a teorii demografického přechodu. Druhá část popisuje problém vysoké porodnosti a třetí se věnuje vysoké úmrtnosti.

2.1 Demografická revoluce

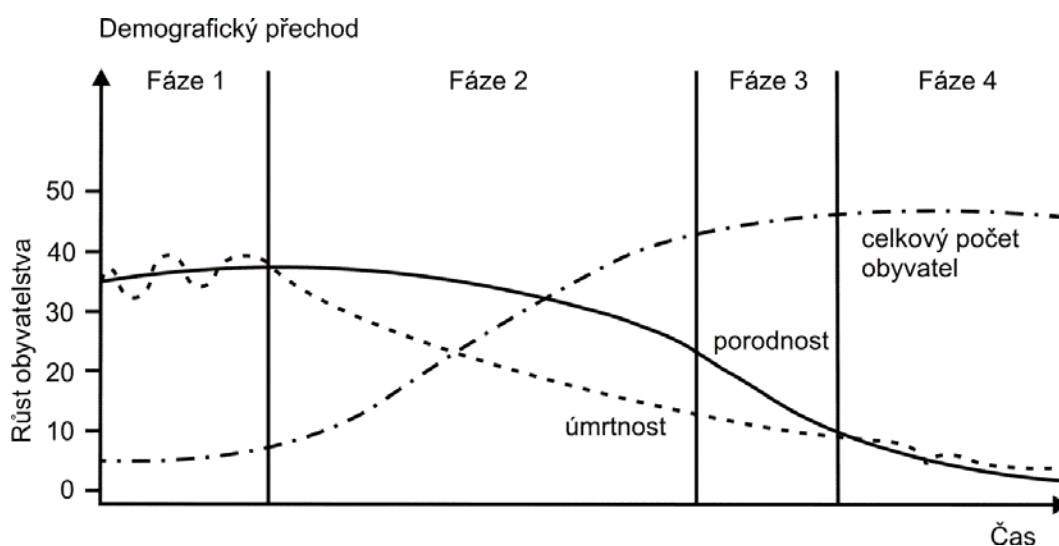
Demografická revoluce (nebo demografický přechod) je označení pro převratné revoluční změny v demografické reprodukci, které jsou důsledkem společenských změn, probíhajících postupně v jednotlivých populacích světa v průběhu posledních dvou století. Relativně jednoduchý demografický reprodukční proces je velmi složitě podmiňován jednak vnitřními biologickými faktory a dále pak vnějšími vlivy jako ekonomické, sociální či geografické prostředí. Vnitřní podmíněnost vede k opakování stále stejného průběhu demografické reprodukce, ale vnější podmínky způsobují její kvantitativní i kvalitativní změny (Pavlík, Kalibová, 2005). Demografický vývoj regionu SA má mnoho společných znaků s dalšími rozvojovými zeměmi světa, ale má i svá významná specifika, která vývoj významně znesnadňují.

2.1.1 Teorie demografického přechodu

Teorii demografického přechodu se ve svých pracích věnoval francouzský demograf A. Landry (1934), na kterého pak navazovala řada dalších autorů. Demografická revoluce je především historický proces, který vzniká na určitém stupni společenského vývoje a na jiném opět končí. Svoji roli hrají různé složky společenského rozvoje (úroveň výroby, kulturní vyspělost, životní úroveň, stupeň urbanizace, úroveň zdravotnictví, vzdělání, atd.) a také předcházející populační vývoj. Demografická revoluce probíhá postupně ve všech zemích světa a je nejlépe popsatelná pomocí ukazatelů porodnosti a úmrtnosti (Pavlík, Kalibová, 2005). Zobecněním průběhu demografického přechodu můžeme vyčlenit čtyři fáze, které byly typické pro vývoj v 19. a počátkem 20. století v Evropě (Todaro, Smith, 2003):

- První etapa: předchází ekonomické modernizaci společnosti, je pro ni charakteristický stabilní a nízký populační růst daný vysokou porodností i úmrtností, které se navzájem vyrovnávají.
- Druhá etapa: probíhá během modernizace (vyšší příjmy, lepší zdravotnictví, technologický pokrok). V této fázi se rapidně snižuje úmrtnost a prodlužuje se průměrná délka dožití, na druhou stranou porodnost neklesá úměrně rychle a dochází tedy k prudkému přírůstku obyvatelstva.
- Třetí etapa: vlivem modernizace klesá porodnost a celkový přírůstek obyvatelstva značně klesá.
- Čtvrtá etapa: v této etapě, kterou můžeme v současnosti sledovat např. v mnohých Evropských zemích, se porodnost i úmrtnost velice značně a přírůstek obyvatelstva je nulový až záporný.

Graf č. 7: Časový vývoj čtyř etap demografického přechodu

Zdroj: <http://www.hawaii.edu>

2.1.2 Průběh demografické revoluce v rozvojových zemích a regionu SA

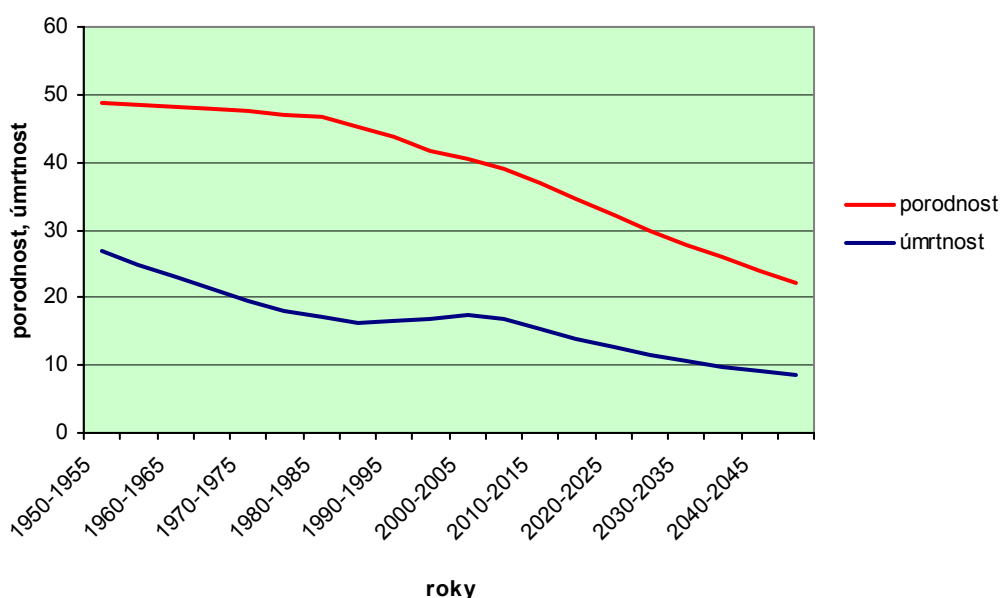
Průběh demografické revoluce se v řadě zemí může značně odlišovat a záleží na mnoha faktorech. Obecně by se ale dalo říci, že čím později se země začne modernizovat, tím rychleji proběhne i její demografický přechod. V současných rozvojových zemích se očekává právě tento zrychlený vývoj, kdy v první fázi dojde k jasnému poklesu úrovně úmrtnosti a v důsledku zlepšení hygienických a zdravotních podmínek současně k růstu úrovně

porodnosti. V druhé fázi dojde k relativně rychlému poklesu úrovně porodnosti, avšak celkově se značně zvýší počet obyvatel (Todaro, Smith, 2003).

Významným rysem současných rozvojových zemí je, že mají velmi vysokou porodnost (nízký věk matek, odlišné chápání rodinných struktur). Během 50. a 60. let došlo v mnoha rozvojových zemích k významnějšímu poklesu úmrtnosti díky zlepšení zdravotních podmínek (importem z vyspělejších zemí), což vedlo k vysokému přírůstku obyvatelstva (World Bank, 1994). Podle současného vývoje v rozvojových zemích světa můžeme odlišit dva případy. V první skupině zemí došlo díky zvýšení životní úrovně a zlepšením zdravotních podmínek k poklesu úmrtnosti i porodnosti. Jde např. o země Taiwan, Jižní Korea, Čína, Kuba, Mexiko, Keňa, Jižní Afrika a další. V druhé skupině zemí se díky chudobě a šíření nejrůznějších chorob (zejména AIDS) nepodařilo snížit úmrtnost tak výrazně jako v předešlém případě a protože porodnost je stále na vysoké úrovni, populace nadále roste rychlým tempem. Do této skupiny patří především oblast subsaharské Afriky (Světová banka, 1994).

Region SA neprošel typickým demografickým přechodem. Zatímco míru úmrtnosti se podařilo snížit a prodloužit tak průměrný věk dožití (byť stále významně zaostává za vyspělými zeměmi), míra porodnosti je velmi vysoká a stojí za velkým populačním růstem (graf. č. 7).

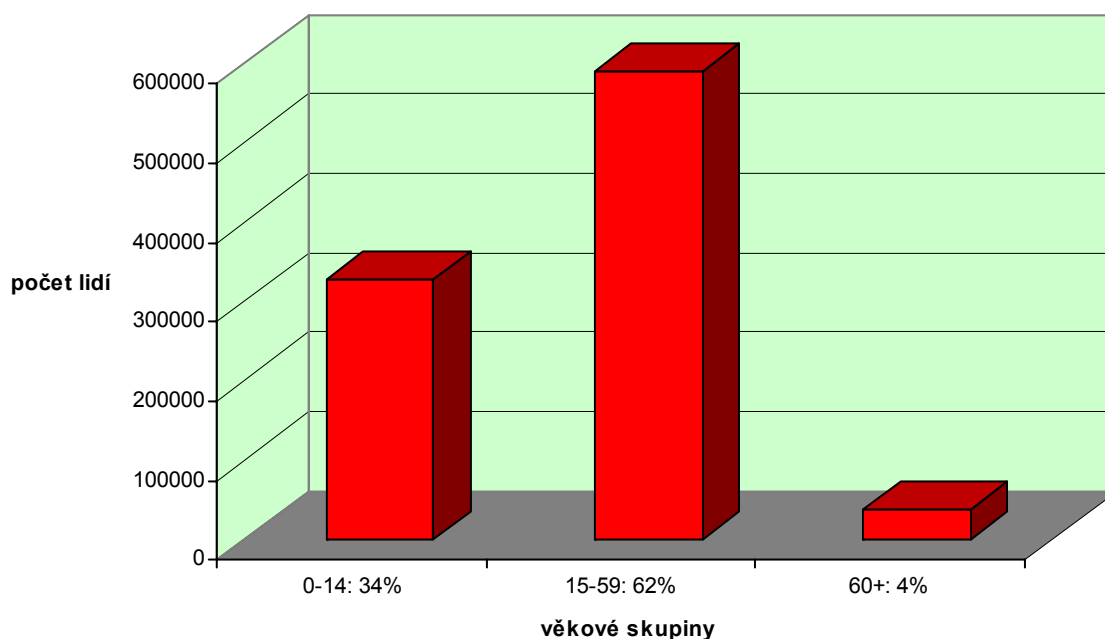
Graf č. 8: Vývoj a predikce porodnosti a úmrtnosti v subsaharské Africe za období 1950-2045

Zdroj dat: Spojené Národy, <http://esa.un.org>

Populační růst se v současnosti pohybuje v SA okolo 2,2% a v příštích 50 letech se očekává jeho pokles na 1,3% za rok (růst světové populace se pohybuje okolo 1,2% a do roku 2050 se očekává pokles k 0,4%).¹⁰ Přesto, že míru úmrtnosti se podařilo snížit (nyní se pohybuje v SA průměrně okolo 1,7%, celosvětově okolo 0,9%), subsaharská Afrika se stále potýká s vysokou dětskou úmrtností, která ovlivňuje míru porodnosti. Dalším problémem je vysoká míra úmrtnosti obyvatel v produktivním věku díky šíření infekčních chorob jako HIV/AIDS¹¹, malárie a tuberkulózy. Kombinace vysoké porodnosti a masové vymírání lidí v produktivním věku vede k problému vysoké míry závislosti. Ukazatel míry závislosti je zde výrazně vyšší než ve vyspělých zemích, kde ekonomicky aktivní obyvatelstvo ve věku 15 – 64 let tvoří okolo 70% obyvatelstva, v subsaharské Africe je to v roce 2005 okolo 62% (graf č. 9).

Graf č. 9: Rozložení obyvatel SA podle základních věkových skupin v roce 2005

Zdroj dat: Spojené Národy, <http://esa.un.org>

S problémem vysoké míry závislosti také souvisí otázka migrace obyvatelstva SA především do Evropy. Důvody migrace samozřejmě spočívají především v lepších životních vyhlídkách a vyšším výdělku. Nutno však také dodat, že Evropa a SA se ocitají v odlišných fázích demografického vývoje, které se vzájemně do jisté míry doplňují. Země SA mají velké

¹⁰ Číselné údaje pochází z databáze Světové banky.

¹¹ Podle odhadů Spojených Národů z roku 2001 nemoc HIV/AIDS snižuje průměrnou délku dožití v regionu SA až o 7 let a na region SA připadá 70-80% nových případů onemocnění (United Nations, Population Division, 2001).

procento mladých lidí a Evropa na druhé straně vysoké procento lidí v produktivním věku. Vývoj míry závislosti v Evropě by se mohl udržet na současné úrovni, pokud by Evropa byla schopna absorbovat mladou pracovní sílu z Afriky, která samotné Evropě chybí (Světová banka, 2000).

2.1.3 Úskalí teorie demografického přechodu

Teorie demografického přechodu se snaží vysvětlit příčiny a průběh demografických změn v řadě zemí, kde k těmto změnám již došlo. Z tohoto hlediska je nutné se vyvarovat přílišného zevšeobecnování a snahy předvídat budoucí vývoj v dalších zemích. Teorie demografického přechodu přináší především poznatek, že porodnost je funkcí ekonomických, sociálních, psychologických a kulturních faktorů. Navazovala na Malthusovu teorii, která selhávala při vysvětlování populačního vývoje společnosti. Ačkoli se tato teorii nepyšní přílišnou exaktností a přesně definovanými vztahy mezi proměnnými (Button, 1989), naznačila nový úhel pohledu a otevřela prostor k dalším debatám.

Zájem o teorii demografického přechodu je stále vysoký. Je to především díky velkému nárůstu obyvatelstva vlivem snížení úmrtnosti v rozvojových zemích. Dále pak lze nalézt určité souvislosti mezi zeměmi, které již prošly tímto demografickým vývojem a zeměmi, které teprve čeká. V neposlední řadě pak přispívá k zájmu o teorii lepší dostupnost nejen demografických ale i dalších socioekonomických proměnných (Beaver, 1975).

2.2 Problém vysoké porodnosti v subsaharských zemích

Problém vysoké porodnosti, jak již bylo zmíněno, je pro země subsaharské Afriky obrovský. Teorie demografické revoluce může poskytnout dobrý klíč k popisu vývoje porodnosti a populačního růstu v čase, přesně však tento proces nevysvětluje (Button, 1989). Vzniká tu tedy prostor pro teorie, které se snaží změny ve vývoji populačního růstu a porodnosti objasnit. Jednou z nich je neoklasická teorie domácnosti, která se pokusila analyzovat, jak se jednotlivé rodiny rozhodují o počtu svých budoucích potomků. Hlavní myšlenkou této mikroekonomické teorie je maximalizace užitkové funkce rodičů-spotřebitelů. Za hlavní užitek rodičů z dětí lze považovat lásku a radost z dětí, očekávaný budoucí příjem z dětí a zabezpečení rodičů na stáří. Naopak náklady spojené s dětmi jsou fyzické a psychické úsilí

vychovat děti, finanční náklady na výchovu a náklady příležitosti rodičů. Mezi ekonomy, kteří se zasloužili o rozpracování této teorie patří především H. Leibenstein, R. A. Easterlin a G. S. Becker. V této části se odkazují především na práci G.S. Beckera z roku 1960¹².

Vysoká porodnost v SA zemích je také nutnou výzvou pro politiky na podporu snižování porodnosti, který by měly být zaměřené především na zvýšení životní úrovně chudých rodin. V závěru této části jsou diskutovány konkrétní výsledky snižování míry porodnosti v SA zemích.

2.2.1 Model rozhodování domácností o počtu svých potomků

Jedním ze základních předpokladů této mikroekonomické teorie je, že rodiče se rozhodují o počtu svých potomků zcela racionálně tak, aby maximalizovali svůj užitek. Tento předpoklad je zcela opačný než byl například přístup Malthuse, který ve své teorii počítal s přirozenou biologickou potřebou člověka množit se. Model vychází z mikroekonomické teorie spotřebitele, kde je na děti pohlíženo jako na speciální druh „spotřebního statku“ (v rozvojových zemích pak i jako druh investice), takže rozhodování o počtu dětí podléhá racionálnímu rozhodování spotřebitele. Předpokládá se tedy, že při podmínce ceteris paribus se počet dětí v rodině mění přímo úměrně s příjmem této rodiny (to však nemusí platit pro rozvojové země). Matematicky by se poptávka po dětech D_d ¹³ dala vyjádřit v závislosti na proměnných Y (příjem rodiny), P_d (čistá cena dítěte¹⁴), P_x (cena ostatních statků) a T_x (preferencí ostatních statků před dětmi).

$$D_d = f(Y, P_c, P_x, T_x), \quad x = 1, \dots, n$$

Předpokladem je, že

$\partial D_d / \partial Y > 0$ čím vyšší důchod, tím více dětí,

$\partial D_d / \partial P_c < 0$ čím vyšší čistá cena dítěte, tím méně dětí,

$\partial D_d / \partial P_x > 0$ čím vyšší cena ostatních statků, tím více dětí,

$\partial D_d / \partial T_x < 0$ čím více preferencí k ostatním statkům, tím méně dětí.

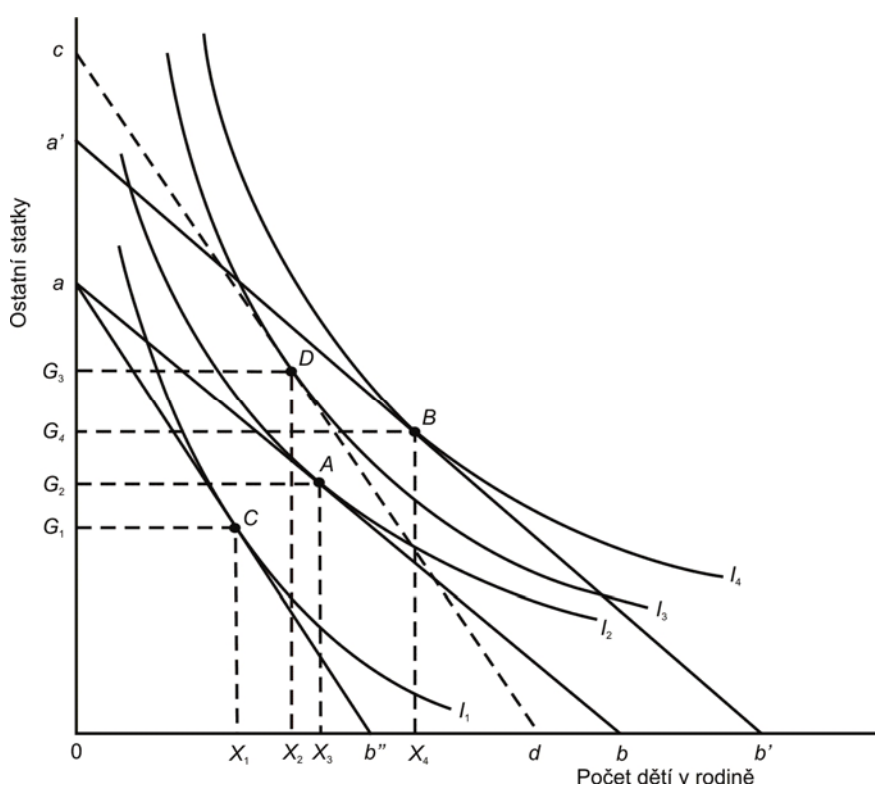
¹²Becker, G. S. (1960): *An Economic Analysis of Fertility, Demographic and Economic Change in Developed Countries*, Princeton, N.J., Princeton University Press

¹³ V zemích SA by poptávka po dětech mohla být nahrazena poptávkou po dětech, které přežijí. Ta je ovlivněna úrovní porodnictví a zdravotnictví dané země.

¹⁴ Rozdíl mezi náklady na výživu, vzdělání, zdraví dítěte, náklady příležitosti matky a výnosy jako budoucí příjem dítěte, zajištění rodičů na stáří atd.

Na grafu č. 10 je naznačena grafická podoba této teorie. Na ose x je počet dětí, na ose y pak ostatní statky. Preference rodičů-spotřebitelů jsou vyjádřeny indifferenční mapou, která popisuje všechny možné kombinace dětí a ostatních statků. Jejich základní rozpočtové omezení je přímka ab . Domácnost se rozhoduje o počtu dětí tak, aby maximalizovala svůj celkový užitek. Při rozpočtovém omezení ab a při dané indifferenční mapě se rozhodnou pro bod A , který leží na indifferenční křivce I_2 . Pokud se zvýší příjem domácnosti, znamená to graficky posun úsečky ab na úroveň $a'b'$. Nyní již domácnost dosáhne na vyšší indifferenční

Graf č. 10: Rozhodování rodiny o počtu svých potomků

Zdroj grafu: Todaro, Smih, 2003

křivku I_4 a zvolí si bod B ¹⁵. Rotace úsečky ab kolem bodu a do bodu b'' znázorňuje vzrůst ceny dítěte (například náklady příležitosti matky). V této situaci si domácnost vybere bod C , který leží na nejnižší indifferenční křivce I_1 . V případě, že domácnost zaznamená zvýšení příjmu, má vyšší rozpočtové omezení a současně se zvýší náklady příležitosti matky (více pracovních možností, lepší plat). Tato změna povede k posunu původního rozpočtového

¹⁵ Zde se předpokládá, že děti jsou normálním statkem, tedy s růstem důchodu roste i poptávka po nich.

omezení ab do cd , které je vyšší a zároveň se projeví změna relativních cen ve prospěch ostatních statků. V této situaci si daná rodina vybere bod D ležící na indifferenční křivce I_3 a bude dávat přednost méně dětem než v případě bodu B .

Tato teorie naznačuje, že například v málo rozvinutých zemích je poptávka po dětech vysoká, protože děti jsou důležitým budoucím finančním příjmem rodičů a zabezpečením na stáří. Jejich náklady např. na výchovu a vzdělání jsou s každým dalším dítěte relativně nízké. Naopak ve vyspělých zemích, kde významnou roli hrají náklady příležitosti rodičů a kde náklady na výchovu a vzdělání dětí jsou značné, dávají rodiny přednost méně dětem.

Tato teorie je velice užitečná pro pochopení různých aspektů, které mají vliv na rozhodování o počtu dětí v rodině. Přínosem je taktéž, že motivovala řadu dalších výzkumů v této oblasti. Úskalím této teorie může být, že klade velký důraz na cenový efekt, tzn. že vzrůstající čistá cena dítěte u bohatších rodin převáží nad důchodovým efektem a rodiny s vyššími příjmy mají méně dětí. Cenový efekt se však při empirických studiích¹⁶ jeví jako málo signifikantní, aby vysvětlil negativní vztah mezi odlišnými příjmovými skupinami a porodností. Cenový efekt je vysvětlen především vzrůstající požadovanou „kvalitou“¹⁷ dětí a náklady příležitosti rodičů (Leibenstein, 1974). Vzdělání či základní zdravotní péče jsou například v mnohých zemích garantovány státem. Stát taktéž znemožňuje práci dětí. Tyto faktory vyrovnávají v mnohých zemích rozdíly výdajů a příjmů rodičů z vyšších či nižších vrstev obyvatelstva a pro vysvětlení cenového efektu se jeví jako nesignifikantní (Leibenstein, 1975).

Náklady příležitosti jsou často determinovány kulturou dané země. V mnohých zemích například ženy z vyšších příjmových vrstev nepracují a tudíž jejich náklady příležitosti jsou mizivé a nesignifikantní. Dalším důležitým nákladem příležitosti mohou být náklady na hlídání a péči o dítě pracující matky. V zemích, kde je tato péče hojně dostupná jsou tyto marginální náklady téměř nulové. Důležitým poznatkem je, že vzdělání matky má rozhodující vliv především na její preference než na její náklady příležitosti (Leibenstein, 1974).

2.2.2 Důvody vysoké porodnosti v subsaharské Africe

V subsaharských zemích je reprodukční chování podmíněno složitými kulturními vlivy a společenskými strukturami. K základním rozdílům patří především odlišné vnímání rodiny, která má silnou ochranou funkci. Tzv. rozšířené rodiny, které jsou typické pro tyto země, zabezpečují jakousi ochranu před všudypřítomnou chudobou. Hlavní funkci má v takovéto

---

¹⁶ Budget studies for England, 1940

¹⁷ Kvalitou je myšleno především vzdělání dětí a jejich zdravotní stav.

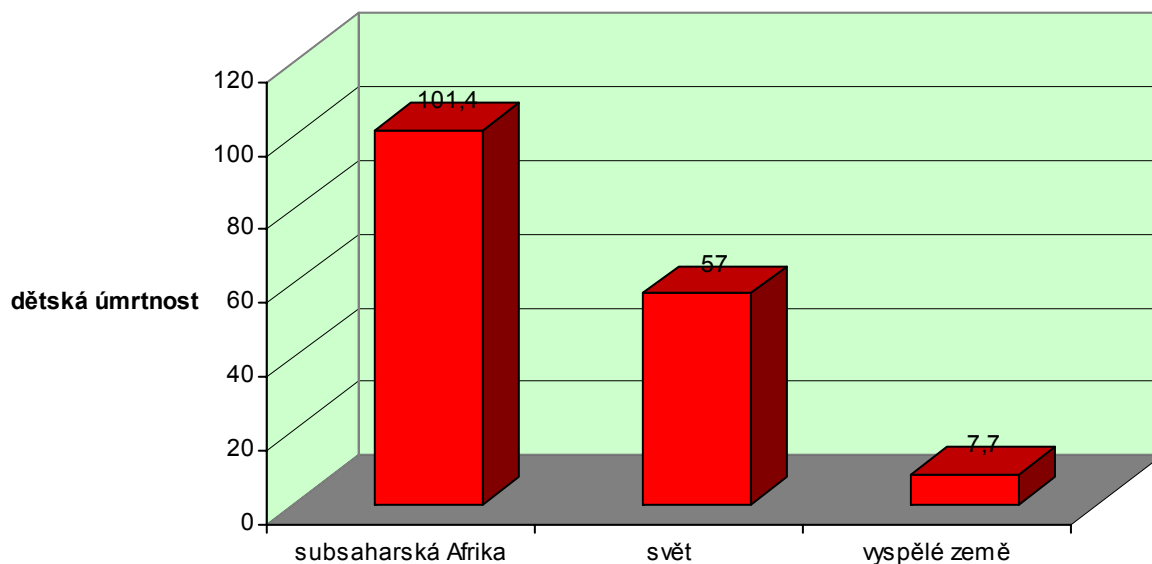

rodině muž, který má často několik žen a jeho společenský status odráží i počet dětí. Žena má obvykle velmi omezená práva rozhodovat a mezi její povinnosti patří postarat se o domácnost a o děti. Ženy také převážně pracují v zemědělství a mají jen velmi omezený přístup ke vzdělání.

V zemích SA je vysoká porodnost, kdy jedna žena má průměrně čtyři děti (celosvětově má žena dvě děti a ve vyspělých zemích jedno). Tato vysoká porodnost odráží zmíněné rodinné struktury. Africké ženy se často vdávají velmi mladé, s nízkým dosaženým vzděláním a omezenějšími právy, což má vliv na budoucí počet jejich dětí (Cochrane, Farid, 1989). Taktéž využití antikoncepčních metod (viz. příloha 2), ať již tradičních či moderních významně zaostává za ostatními regiony světa (Světová banka).

V subsaharských zemích může být významným faktorem vysoké porodnosti i úroveň zdravotnictví v dané zemi. Pokud například rodiče předpokládají, že ne všechny jejich narozené děti přežijí a dožijí se produktivního věku, mohou dávat přednost většímu počtu dětí tak, aby pak dosáhli s přihlédnutím k dětské úmrtnosti požadovaného počtu potomků. Dětská úmrtnost je v zemích SA velmi vysoká a pohybuje se v průměru okolo 100 úmrtí na 1000 dětí ve věku 0-5 let. V zemích ekonomicky vyspělých se dětská úmrtnost v průměru pohybuje okolo 8 úmrtí (graf č. 11).

Graf č. 11: Dětská úmrtnost v roce 2005

Zdroj dat: Spojené Národy, <http://esa.un.org>

Dalším znakem rozvojových zemí je, že děti jsou vnímány jako investice do budoucnosti rodičů. Děti, byť nepřilíši vzdělané, mohou vykonávat v domácnosti řadu prací a být zdrojem finančních příjmů rodičů. Stejně tak jsou jakýmsi zabezpečením rodičů na stáří (Netting, 1993). Tyto závěry platí předně pro zemědělské oblasti (v zemích SA žije 60-90% obyvatelstva na venkově a v zemědělských oblastech). Odhaduje se, že na světě pracuje okolo 250 milionů dětí¹⁸, z čehož 32% právě v Africe v oblasti zemědělství (Mezinárodní organizace práce).

2.2.4 Politiky na podporu snižování porodnosti

Z předchozích úvah plyne, že vysoká porodnost brání v subsaharských zemích demografickému přechodu a patří k základním problémům, které se podepisují na nedostatečném ekonomickém růstu. Toto konstatování by však nemělo být důvodem, který hájí politiky omezující porodnost, protože ekonomický růst je jen jednou složkou osobního blaha občanů dané země. Jediným přijatelným důvodem pro ospravedlnění takovýchto politik je rozdíl mezi osobními a společenskými náklady plynoucí z tržních selhání¹⁹ (Birdsall, 1994). Klasickým příkladem tohoto selhání je znečišťování ovzduší, kdy znečišťovatel nenese celé náklady svého počínání a přenáší je na ostatní. Když tento příklad přeneseme na problém vysoké porodnosti, znamená to, že pokud rodiče nesou plně náklady spojené s početnými rodinami, snížení jejich příjmů per capita a snížení příjmů celé společnosti není důvodem pro veřejný zásah. V případě rozvojových zemí je třeba klást důraz na blahobyt rodin, rodičů a jejich dětí (Birdsall, 1994). V tomto duchu jsou i následující pozorování:

- vysoká porodnost brání demografickému přechodu a posunu ve věkovém rozložení populace. Odtud plynoucí vysoký ukazatel závislosti má nepříznivý dopad na ekonomický vývoj. Nedostatečný ekonomický růst pak brání snižování chudoby (Bloom, Canning, 2001).
- Vysoká porodnost snižuje šanci uniknout chudobě a může ji ještě prohloubit. Někteří autoři pozorují, že vysoká porodnost dané země je spojena právě s vysokou porodností v příjmově nejnižší vrstvě obyvatelstva (Eastwood, Lipton, 1998).

---

¹⁸ Dětská práce je definována Mezinárodní organizací práce jako „nějaké typy prací: vykonávané dětmi ve věku do 18 let.

¹⁹ V případě Subsaharské Afriky může být například takovýmto selháním nadměrné zatěžování přírodních zdrojů velkou populací.

- Chudé rodiny často nejsou schopny zareagovat na měnící se socioekonomické změny a určit přesně své preference s ohledem na své potomky a další generace (Behrman, 1996).

Při posuzování vhodných programů s cílem zvýšit blahobyt chudých a snížit vysokou porodnost je třeba porovnávat náklady a užitek těchto programů (Behrman, 1996). Řada efektivních programů nemusí být prvořadě zaměřena na snížení porodnosti (např. program na podporu vzdělávání žen) a může přinést lepší výsledky než programy, které jsou zaměřeny čistě na snížení porodnosti (Birdsall, 1994). Zhodnocení těchto programů je složité, avšak je možné uvést některé základní principy, které odrážejí makroekonomickou analýzu demografických změn na ekonomický vývoj a mikroekonomickou analýzu blahobytu rodin:

- vzdělávání žen a s tím související změna statutu ženy ve společnosti,
- přístup žen k zaměstnání mimo zemědělství, které zvýší jejich náklady příležitosti,
- zlepšení zdravotních podmínek, snížení dětské úmrtnosti a zdraví matek,
- rozšíření sociálních a důchodových programů, které sníží důležitost tzv. rozšířených rodin (Todaro, 2003).

2.2.5 Konkrétní výsledky v oblasti snižování porodnosti

K posouzení dosavadních úspěchů se možné se podívat na tabulku č. 2, která hodnotí kvalitu programů na podporu plánování rodiny v roce 1989 v zemích subsaharské Afriky. Kvalifikace zemí do následujících čtyř skupin probíhala na základě zhodnocení čtyř základních kritérií do nichž patřily sociální, zdravotní, institucionální či administrativní aspekty těchto programů. Maximální počet bodů byl 120. Z tabulky je patrné, že v roce 1989 většina zemí patřila do skupiny s podprůměrným či špatným výsledkem. Světlou výjimkou byla Botswana.

Tabulka č. 2: Ohodnocení programů na podporu plánování rodiny v roce 1989

Dobry výsledek (80+)	Průměrný výsledek (55-79)	Podprůměrný výsledek (25-54)	Špatný výsledek (0-24)
Botswana	Ghana Jihoafrická republika Keňa Mauritius Zambie Zimbabwe	Angola Benin Burkina Faso Burundi Dem. rep. Kongo Etiopie Guinea Guinea-Bissau Kamerun	Čad Gabun Libérie Malawi Namibie Pobřeží slonoviny Somálsko Súdán

---

Koňžská rep.
 Lesotho
 Madagaskar
 Mali
 Mauretánie
 Mozambik
 Niger
 Nigérie
 Rwanda
 Senegal
 Sierra Leone
 Středoafriická rep.
 Tanzanie
 Togo
 Uganda

Zdroj: Mauldin, Ross, 1991

Při porovnání těchto výsledků s přílohou č. 2, která ukazuje rozšíření antikoncepce v zemích subsaharské Afriky lze konstatovat, že v zemích, které v roce 1989 dosáhly dobrého a průměrného výsledku se v současnosti odhaduje největší rozšíření antikoncepce. Tabulka č. 3 ukazuje porodnost za období 2000-2005 v zemích, které patřily v roce 1989 do skupiny s dobrým nebo průměrným výsledkem a několik zemí patřící do skupiny s podprůměrným a špatným výsledkem. Pro porovnání je zařazena průměrná hodnota pro všechny subsaharské země. Opět je zde patrné, že země s lepšími výsledky v roce 1989 mají nyní nižší porodnost. Při pohledu na přílohu č. 3 také vidíme, že s výjimkou Keni a Zambie tyto země zaznamenaly v roce 2004 naprůměrné HDP per capita vzhledem k ostatním zemím regionu.

Tabulka č.3: Porodnost (na 1000 obyvatel) v období 2000-2005

země	porodnost	země	porodnost
Botswana	26,9	SA	40,5
Ghana	32,1	Angola	48,5
Jižní Afrika	23,8	Čad	48,2
Keňa	38,8	Malawi	44,6
Mauricius	16,4	Niger	55,1
Zimbabwe	30	Rwanda	41

Zdroj dat: Spojené národy, <http://esa.un.org/unpp>

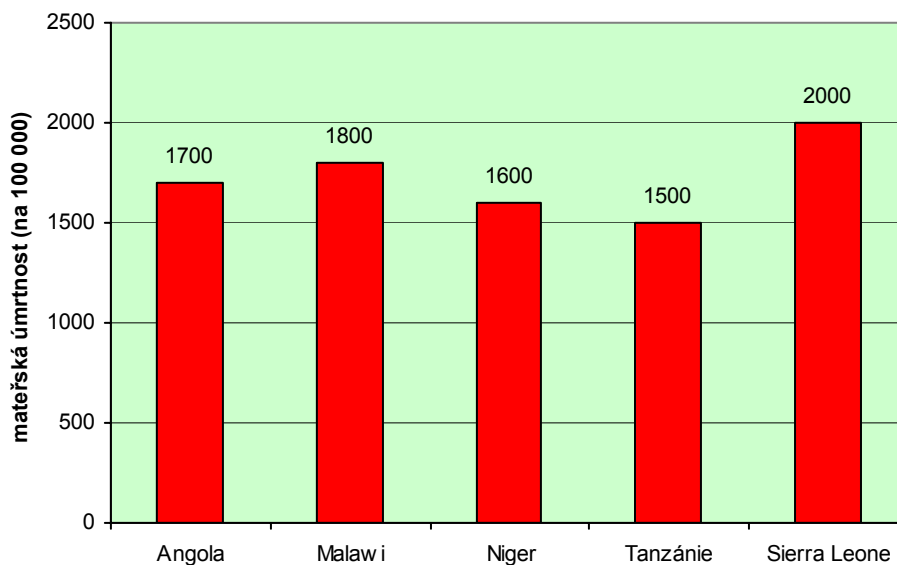
2.3 Problém vysoké úmrtnosti v subsaharských zemích

Problém špatného zdravotního stavu populace a vysoké úmrtnosti má velký dopad na vývoj dané země. Pokud jsou lidé nemocní, nemohou pracovat, případně mají nižší výkonnost než lidé zdraví. Zdravá populace je předpokladem ekonomického růstu. Špatné zdraví má také sociální důsledky - dlouhodobě nemocní, nemohou plnit své společenské role v zaměstnání, rodině, či společnosti (Exnerová, Volfová, 2005). Subsaharská Afrika je regionem s vysokou mírou úmrtnosti a nízkým průměrným věkem dožití. Důvodem je především vysoká dětská úmrtnost, která se pohybuje okolo 10-15% a vymírání populace v produktivním věku na HIV/AIDS. Základním problémem je nedostatek potravin, omezená dosažitelnost lékařské péče či nedostupnost kvalitních vodních zdrojů. Přístup k pitné vodě nemá v subsaharské Africe 40-50% populace. Nejrozšířenější příčinou úmrtí dospělé populace je HIV/AIDS. V nejvíce zasažených zemích postihuje toto onemocnění 30-50% dospělé populace (Spojené národy, Populační divize). Problém vysoké úmrtnosti je součástí Rozvojových cílů tisíciletí (příloha 4), které byly sestaveny ze závazků přijatých na mezinárodních konferencích a summitech během devadesátých let a shrnuty v Miléniové deklaraci přijaté v září 2000 v New Yorku. Rozvojové cíle se týkají snížení dětské úmrtnosti, zlepšení zdraví matek a boje proti HIV/AIDS, malárii, tuberkulóze a dalším chorobám. Cílem je také redukovat chudobu a hlad.

2.3.1 Dětská a mateřská úmrtnost

Subsaharská Afrika je jediným světovým regionem, kde roste dětská úmrtnost. Na tento region připadá okolo 45% dětských úmrtí a v následujících letech se předpokládá zvýšení tohoto podílu. Nejvyšší dětská úmrtnost je v Nigérii, Demokratické republice Kongo, Etiopii a Tanzánii (Spojené národy, Populační divize). K hlavním příčinám dětské úmrtnosti patří vedle nízké životní úrovně, hygienických a zdravotních podmínek také šíření infekčních chorob, především HIV/AIDS. Časté jsou i případy, osiřelých dětí, které pak a subsaharských reáliích nemají bez rodičů šanci na přežití. Problém dětské a mateřské úmrtnosti je předmětem zájmu Rozvojových cílů tisíciletí. Cílem je snížit do roku 2015 o dvě třetiny dětskou úmrtnost a o tři čtvrtiny snížit mateřskou úmrtnost. Již nyní je však jasné, že v zemích subsaharské Afriky se toto předsevzetí do roku 2015 naplnit nepodaří. Na grafu č.12 jsou země s nejvyšší mateřskou úmrtností v roce 2000.

Graf č.12: Mateřská úmrtnost (na 100 000) matek v roce 2000

Zdroj: Světová zdravotnická organizace

2.3.2 Problém HIV/AIDS

Jedním z největších současných problémů subsaharské Afriky je pandemie HIV/AIDS. V tomto regionu žije více než 40 milionů nakažených lidí, což odpovídá přibližně 2/3 z celosvětového počtu nemocných (UNAIDS). Tato nemoc je nejčastější příčinou úmrtí a významně snižuje průměrnou délku dožití subsaharské populace. V současné době se daří snižovat počet nově nakažených případů pouze v Keni, Ugandě a Zimbabwe. V některých zemích (např. Mozambik a Svazijsko) se tato míra zvyšuje. Situace je stále vážná především v Jižní Africe (UNAIDS). Důvodů rozšíření nemoci je mnoho. Mezi základní patří všeobecná neinformovanost obyvatelstva, nízká prvence, vysoké ceny léků, africké kulturní zvyklosti či neschopnost místních orgánů a vlád si s touto situací poradit.

Nejčastěji na HIV/AIDS umírají v subsaharské Africe lidé ve středním věku. Jedná se tedy o muže v produktivním věku a ženy, které vychovávají děti. Často bývají nakažené těhotné ženy, které tak vystavují velkému riziku nakažení i své potomky. Podle odhadů Světové zdravotnické organizace se během těhotenství či porodu nakazí 15-30% dětí, během kojení dalších 10-20%. HIV/AIDS tedy také velkou měrou přispívá k vysoké dětské úmrtnosti. K doprovodným chorobám HIV/AIDS patří malárie a tuberkulóza. Na tento region připadá 90% všech případů malárie a nejčastějšími oběťmi jsou děti mladší pěti let. Počet úmrtí se v posledních několika letech zvyšoval vlivem špatných zdravotních podmínek. Na SA připadá i největší podíl všech případů onemocnění tuberkulózy (WHO).

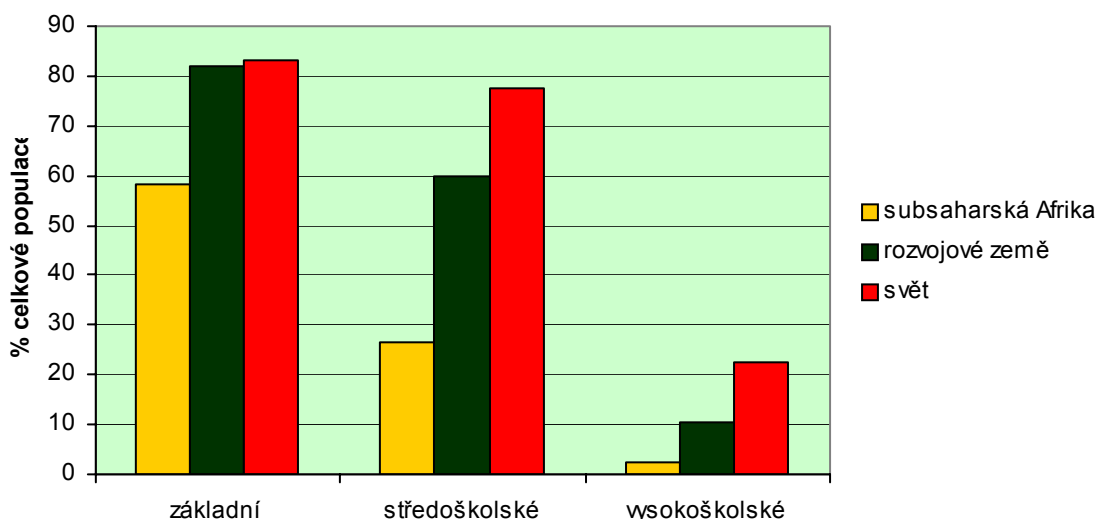
K závažným problémům dopadů HIV/AIDS patří fakt, že na tuto chorobu umírají především lidé v produktivním věku, což snižuje základnu kvalifikované pracovní síly. Rozšíření této choroby také snižuje zájem zahraničních investorů o investování v této oblasti. Nemoc HIV/AIDS dále zvyšuje soukromé náklady postižených na léčbu a zároveň celkové vládní náklady na léčení nemocných a prevenci dalšího šíření (Kašová, 2005). Masové šíření choroby má za následek velký počet osiřelých dětí, o které se pak dále musí starat jejich vzdálenější příbuzní, v mnohých případech však smrt obou rodičů znamená i stejný osud pro osiřelé dítě. Očekává se, že mnohé africké země budou čelit jakémusi obrácenému demografickému přechodu, kdy bude klesat průměrný věk dožití, sníží se populační růst a zvýší se ukazatel závislosti (vlivem vymírání obyvatelstva v produktivním věku a velkému počtu osiřelých dětí). Toto vše se promítne do budoucího ekonomického vývoje. Základním předpokladem je tedy efektivní boj s příčinami a následky šíření HIV/AIDS (Světová banka 1994).

3. Kapitola

Demograficko-ekonomické vazby

Demograficko-ekonomické vazby byly v průběhu populační debaty předmětem zájmu řady studií. Důkladná analýza těchto vztahů přispívá k lepšímu pochopení dopadů populačního růstu na ekonomický vývoj a může tak motivovat rozvojové politiky. V první kapitole bylo zmíněno několik základních vazeb, kterým se v průběhu populační debaty věnovalo nejvíce pozornosti. Tato kapitola se soustředí především na bližší pochopení některých těchto vazeb. První z nich se týká populačního růstu a chudoby. Extrémní chudoba je jedním z nejpálčivějších problémů subsaharské Afriky, má mnoho dimenzí a jejím charakteristickým rysem je, že se přenáší z generace na generaci. V další části bude zmíněn koncept upravených čistých úspor, který bere v potaz populační dynamiku a vedle klasického konceptu úspor uvažuje i degradaci přírodních zdrojů, stav životního prostředí a investice do lidského kapitálu..

Graf č. 13: Porovnání nejvyššího dosaženého vzdělání v roce 2000

Zdroj: UNESCO

Lidský kapitál a jeho vazba na ekonomický růst bude obsahem poslední části této kapitoly. Tento vztah se pokusím vysvětlit pomocí Beckerova modelu akumulace lidského kapitálu.

Graf č. 13 ukazuje na problémy s nízkým průměrným dosaženým vzděláním v zemích subsaharské Afriky.

3.1 Populační růst a chudoba

Vztah populačního růstu a chudoby je často zkoumán pomocí mikroekonomické analýzy. Tato analýza sleduje korelaci mezi počtem členů rodiny a jejich blahobytem, který může být měřen například příjmem rodiny nebo výdaji na každého člena. Korelace mezi početnými rodinami a chudobou je nesporná a byla prokázána řadou studií (Lipton, 1983). Diskuse se však vedou o přesné kauzalitě tohoto vztahu. Svou roli hrají i další faktory jako například věk a pohlaví členů rodiny či jejich dosažené vzdělání a zdravotní stav (Merrick, 2000).

Jednou z otázek vztahu populačního růstu a chudoby je i reprodukční chování populace. Vysoká porodnost může být z hlediska chudých rodin vnímána jako racionální, ale zároveň pro ně může znamenat vyšší nebezpečí chudoby (Birdsall, 1993). Rodiče mohou přenášet část nákladů svého reprodukčního chování na své potomky. Tyto náklady jsou spojeny především s nižším průměrným vzděláním či horším zdravotním stavem dětí z početných rodin (King, 1987).

3.1.1 Profil chudoby v subsaharských zemích

Okolo 45 až 50% subsaharské populace žije pod hranicí chudoby stanovenou jako jeden dolar na den (PPP). Většina populace se pak nachází pod hranicí chudoby ohraničenou dvěma dolary na den. Nejchudší jsou subsaharské zemědělské oblasti, chudoba městského obyvatelstva je však také výrazná (World Development Indicators, 2005). Africká chudoba má dynastickou podobu. Chudoba přechází z jedné generace na druhou především díky špatnému zdravotnímu stavu, nízkému dosaženému vzdělání a nedostatku pracovních příležitostí mezi jednotlivými generacemi (Světová banka, 2000).

Africká chudoba má celou řadu dimenzí, kde klasické pojetí příjmové chudoby je jen jedním z mnoha problémů. K dalším problémům patří vedle zdraví a vzdělání také přístup ke službám (fyzická či finanční nedostupnost některých služeb, především vzdělání a zdravotnictví). S tím souvisí i nedostatečná infrastruktura, která snižuje například pracovní možnosti obyvatelstva. Dalším rysem africké chudoby je sociální vyloučení a nedůvěra k veřejným orgánům, které

často nedokáží chudým zprostředkovat nutnou pomoc. Chudoba je pro subsaharské obyvatelstvo velkým zdrojem nejistoty.

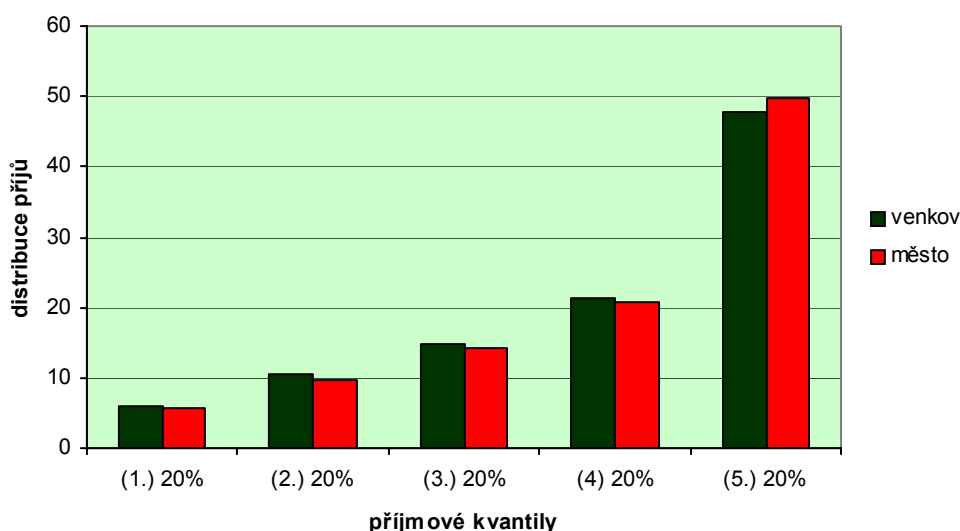
Problému chudoby je věnována pozornost v Rozvojových cílech tisíciletí. Cílem je do roku 2015 snížit na polovinu počet lidí, kteří žijí z příjmu nižšího než 1 USD na den. Předpokládá se, že tento cíl se podaří uskutečnit jen v některých subsaharských zemích. Mezi tyto země patří Botswana, Burkina Faso, Kamerun, Ghana, Lesotho, Libye, Mauritcius, Jižní Afrika a Uganda (ECA, 2006).

3.1.2 Příjmová nerovnost

Subsaharské Afrika je region s nejvyšší příjmovou nerovností (World Bank, 2000). Na grafu č. 14 je zobrazeno rozdělení příjmů pro venkov a město podle pěti příjmových kvantilů, kde (1.) označuje nejchudších 20% obyvatelstva. Nejbohatších 20% obyvatelstva má přibližně osmkrát vyšší příjem než nejchudších 20%. Giniho koeficient pro venkov byl v 90. letech 47,9% a pro město 50,19% (ECA, 2002).

Příjmová nerovnost v subsaharské Africe má dva základní znaky. Prvním je, jak je patrné z grafu, že příjmová nerovnost na venkově a ve městě se příliš neliší. Druhým znakem je, že tato nerovnost je vysoká i když průměrný příjem je v tomto regionu velice nízký.

Graf č. 14: Příjmová nerovnost v subsaharské Africe v 90. letech

Zdroj: ECA, *Economic Report of Africa 2002*

Kuznetsova hypotéza o rozdělení příjmů říká, že nerovnost v rozdělení příjmů se zvyšuje s vyšším stupněm rozvoje společnosti a příjmy se opět vyrovnávají až na relativně vysoké úrovni. Předpokládá se tedy, že příjmová nerovnost bude dlouhodobějším znakem subsaharské společnosti a začne se vyrovnávat až s několikanásobně vyššími průměrnými příjmy, než jsou ty současné (Ali, Elbadawi, 1999).

3.2 Populační růst a úspory

Teorie čistých upravených úspor²⁰ (*ANT*) byla představena autory Pearcem a Atkinsonem (1993) a Hamiltonem (1994). Upravené čisté úspory zohledňují kromě klasického konceptu úspor i degradaci přírodních zdrojů (např. kácení lesů), stav životního prostředí (např. znečištění ovzduší) a investice do lidského kapitálu (např. výdaje na vzdělání). Tento koncept je klíčový pro posuzování rozvojových strategií a politik vedoucích k udržitelnému růstu a rozvoji dané země. Jeho výhodou je, že výpočtem upravených čistých úspor lze získat jeden číselný ukazatel. Pokud je tento ukazatel dlouhodobě záporný, znamená to, že daná země nezvolila strategii vedoucí k udržitelnému růstu. V následující části práce se budu věnovat výpočtu těchto úspor, jejich interpretaci a konkrétním hodnotám pro země subsaharské Afriky.

3.2.1 Definice čistých upravených úspor

Upravené čisté úspory (*ANT*) oceňují změny v přírodních zdrojích (*DP*), stavu životního prostředí (*NRD*) a investicích do lidského kapitálu (*EE*). Jejich výpočet je následující:

$$\begin{aligned}GNS - CFC &= NNS \\NNS + EE - NRD - DP &= ANT.\end{aligned}$$

Oproti klasickým národním čistým úsporám (*NNS*), které dostaneme odečtením spotřeby fixního kapitálu (*CFS*) od národních hrubých úspor (*GNS*), musíme přičíst náklady na vzdělání (*EE*), odečíst spotřebu přírodních zdrojů (*NRD*) a náklady znečištění životního prostředí (*DP*). Tímto výpočtem dostaneme indikátor upravených čistých úspor. Tento

---

²⁰ Překlad z anglického originálu *Adjusted net saving* nebo *Genuine saving*.

koncept slouží jako indikátor udržitelného rozvoje. Pokud je záporný, naznačuje budoucí pokles blahobytu.

Koncept *ANT* říká, zda se změnilo bohatství dané země jako celku, pokud však máme rostoucí populaci, je pro udržitelný rozvoj důležité udržet i stejnou úroveň bohatství per capita. Pro exogenní růst populace pak platí:

$$\Delta\left(\frac{W}{P}\right) = \frac{\Delta W}{P} - g \cdot \frac{W}{P} = \frac{W}{P} \left(\frac{\Delta W}{W} - g \right), \quad (1)$$

$$\Delta W = ANT$$

kde W značí celkové bohatství dané země, P je populace a g populační růst. Pokud interpretujeme změnu celkového bohatství jako upravené čisté úspory, pak rovnice (1) říká, že bohatství per capita roste/klesá, pokud růst celkového bohatství je větší/menší než populační růst.

3.2.3 Upravené čisté úspory a propast úspor v subsaharských zemích

Tabulka č. 4 ukazuje upravené čisté úspory pro subsaharské země v roce 2000. V posledním sloupci tabulky je ukazatel propasti úspor, který indikuje, kolik dodatečných úspor by bylo třeba, aby byla změna bohatství per capita alespoň nulová. Mezi země, které vykazují rostoucí bohatství per capita patří Botswana, Mauricius, Namíbie, Seychely a Svazijsko. Řada zemí má kladný ukazatel upravených čistých úspor, ale čelí klesajícímu bohatství per capita. Růst bohatství těchto zemí nestačí na populační růst. V zemích, které disponují nerostnými zásobami ropy jako Konžská republika, Gabon či Nigérie lze pozorovat velkou propast úspor, která naznačuje zhoršující se stav životního prostředí, velký tlak na čerpání nerostných zdrojů a vysoký růst populace.

Tabulka č.4 : Upravené čisté úspory a propast úspor v zemích subsaharské Afriky

	GNI per capita	Růst populace (%)	ANT per capita	ΔW per capita	Propast úspor
Benin	360	2,6	14	-42	11,5
Botswana	2,925	1,7	1,021	814	-
Burkina	230	2,5	15	-36	15,8

Burundi	97	2,5	15	-37	37,7
Čad	174	3,1	-8	-74	42,6
Etiopie	101	2,4	-4	-27	27,1
Gabon	3,370	2,3	-1,183	-2,241	66,5
Gambie	305	3,4	-5	-45	14,6
Ghana	255	1,7	16	-18	7,2
Jihoafr. rep.	2,837	2,5	246	-2	0,1
Kamerun	548	2,2	-8	-152	27,7
Kapverd. o.	1,195	2,7	43	-81	6,8
Keňa	343	2,3	40	-11	3,2
Komory	367	2,5	-17	-73	19,9
Konzská rep.	660	3,2	-227	-727	110,2
Madagaskar	245	3,1	9	-56	22,7
Malawi	162	2,1	-2	-29	18,2
Mali	221	2,4	20	-47	21,2
Mauricius	3,697	1,1	645	514	-
Mosambik	195	2,2	15	-20	10,0
Namibie	1,820	3,2	392	140	-
Niger	166	3,3	-10	-83	50,3
Nigérie	297	2,4	-97	-210	70,6
Pob. Slon.	625	2,3	-5	-100	16,0
Rwanda	233	2,9	14	-60	26,0
Senegal	449	2,6	31	-27	6,1
Seychely	7,089	0,9	1,162	904	-
Svazijsko	1,375	2,5	129	8	-
Togo	285	4,0	-20	-88	30,8
Zambie	312	2,0	-13	-63	20,4
Zimbabwe	550	2,0	53	-4	0,7

Zdroj dat: Světová Banka, 2006

3.2.4 Alternativní přístup k upraveným čistým úsporám

Pro hlubší pohled na tento model je třeba zvážit vliv technologického pokroku. Pokud je technologický pokrok exogenní, je třeba ho také zabudovat do konceptu upravených čistých úspor. Vliv technologického pokroku byl však v rozvojových zemích v minulosti zanedbatelný (Světová Banka, 2006).

Pokud by se mohl populační růst považovat za endogenní, mělo by to dopad na budoucí úroveň bohatství dané země. V případě např. negativního vztahu porodnosti a bohatství per capita by země, které zaznamenaly pokles bohatství per capita mohly čelit nárůstu porodnosti a tím dalšímu zhoršení situace.

V případě většiny subsaharských zemí je patrné, že rychlý populační růst má negativní dopad na upravené čisté úspory a propast úspor. Na druhé straně v některých zemích se ukazuje, že dobré a efektivní politiky mohou odvrátit tyto problémy.

3.3 Populační růst a lidský kapitál

Mezi zeměmi světa jsou velké rozdíly v příjmech jejich obyvatelstva a hospodářském růstu. Řada teorií a modelů se snaží vysvětlit, proč tomu tak je a jaká jsou možná východiska. V souvislosti s populačním vývojem bych se nyní ráda věnovala modelu G. S. Beckera (Becker, Murphy, Tamura, 1990), který tyto rozdíly vysvětluje pomocí akumulace lidského kapitálu. Zatímco neoklasický model vidí hlavní zdroj růstu v akumulaci fyzického kapitálu, předpokládá klesající výnosy fyzického kapitálu a také, že země s nižšími příjmy „dohoní“ země s počátečními vyššími příjmy, Beckerův model rozvíjí myšlenku akumulace lidského kapitálu, tedy rozvoje lidských dovedností a znalostí. V akumulaci lidského kapitálu vidí zdroj ekonomického růstu a ve svém modelu popisuje dva rovnovážné stabilní body, ke kterým může každá ekonomika dospět – bod nízké akumulace lidského kapitálu, nízkých příjmů a vysoké porodnosti a bod vysoké akumulace lidského kapitálu, vyšších příjmů a nižší porodnosti.

3.3.1 Předpoklady a základní charakteristika modelu akumulace lidského kapitálu

Tento model klade důraz na akumulaci lidského kapitálu a pokládá ho za důležitou složku ekonomického růstu. Lidský kapitál reprezentuje rozvoj lidských schopností a znalostí přinášejících vědecký a technologický pokrok společnosti, která se pak může snadněji a rychleji rozvíjet. Klíčovým předpokladem tohoto modelu je, že návratnost investic do lidského kapitálu $R_h(H)$ roste nebo je alespoň neklesající s rostoucím lidským kapitálem. Předpoklad se opírá o postřeh, že vzdělávací sektor využívá více lidského kapitálu než například výrobní sektor. Model také předpokládá klesající návratnost investic do fyzického kapitálu.

Porodnost je v modelu považována za endogenní proměnnou. Výchova dítěte je velmi náročná. S rostoucím příjmem rodičů se zvyšují jejich náklady příležitosti a zvyšují se tak i náklady na výchovu dítěte. Celkový užitek rodičů U_t se skládá z jejich osobního užitku ze

spotřeby $U(c_t)$ a z užitku jejich dětí U_{t+1} . Model užitku předpokládá existenci altruistické užitkové funkce rodičů $a(n_t)$, která je funkcí jejich altruismu ke každému dítěti a popisuje, jak jsou rodiče ochotni investovat a jak jim záleží na budoucnosti svých dětí (např. investice do vzdělání, zdraví, budoucího uplatnění svých dětí). Proměnná n_t označuje počet dětí v rodině. Multi-generační užitková funkce, kde t značí jednotlivé generace, má následující podobu:

$$U_t = U(c_t) + a(n_t) \cdot n_t \cdot U_{t+1},$$

Předpokladem je, že:

$\partial U(c_t) / \partial c_t > 0$ čím vyšší spotřeba rodičů, tím vyšší jejich užitek,

$\partial a(n_t) / \partial n_t < 0$ čím více dětí, tím méně altruismu pro každé dítě.

V tomto modelu vznikají dva stabilní rovnovážné body (graf. č. 15). První stabilní rovnovážný bod popisuje stav nerozvinuté ekonomiky, kde je nízká návratnost investic do lidského kapitálu, nízký lidský kapitál a vysoká porodnost. Druhý stabilní rovnovážný bod je jakýmsi opakem, kde ekonomika zaznamenává vysokou návratnost investic do kapitálu, rostoucí lidský kapitál a nízkou porodnost. Mezi těmito dvěma stabilními rovnovážnými body leží třetí nestabilní rovnovážný bod, ve kterém jsou investice do lidského kapitálu v čase konstantní a drobné vychýlení spěje k prvnímu či druhému rovnovážnému stavu. Výsledný rovnovážný bod, do kterého se ekonomika dostane, je určen řadou faktorů. Velmi záleží na počátečním stavu a efektivitě dané ekonomiky. Vysoká porodnost odrazuje investice do lidského i fyzického kapitálu a naopak růst kapitálu stlačuje porodnost, protože zvyšuje náklady na výchovu dítěte.

2.3.2 Popis a důsledky modelu

Na grafu č. 15 je na ose x proměnná H , která znázorňuje poměr lidského kapitálu (schopností, vědomostí atd.) na jednotku pracovní síly. Z předpokladů modelu plyne, že návratnost investic do lidského kapitálu $R_h(H)$ roste s rostoucím lidským kapitálem.²¹ V bodě $H=0$ je tedy předpoklad relativně nízké návratnosti těchto investic. V tomto bodě jsou tedy nízké náklady na výchovu a vzdělání dětí, což vede k vyšší porodnosti. Funkce altruismu rodičů ke každému svému dítěti $a(n_t)$ klesá s počtem dětí (předpoklad $\partial a(n_t) / \partial n_t < 0$) a v bodě $H=0$ bude

²¹ V tomto modelu je ponechám stranou vliv akumulace fyzického kapitálu.

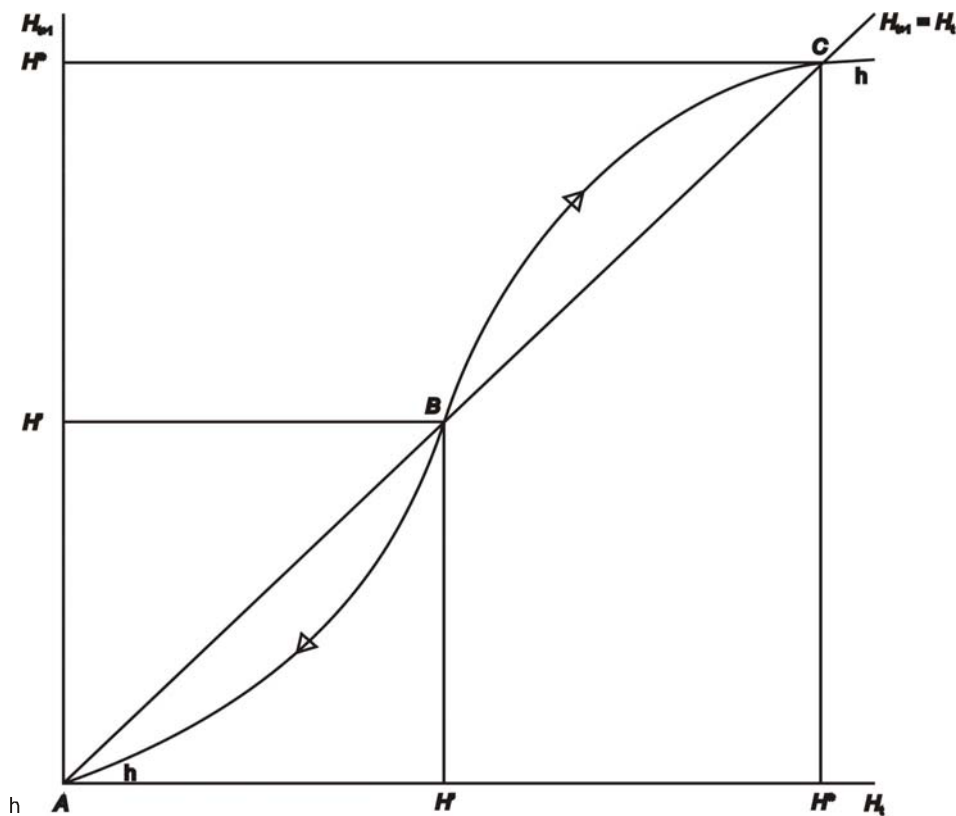
proto její hodnota nejvyšší. Funkce $a(n_t)$ představuje diskontovanou hodnotu z budoucí spotřeby a v bodě $H=0$ platí:

$$[a(n_a)]^{-1} > R_h.$$

Tato nerovnost je nutnou a postačující podmínkou bodu rovnováhy A, ve kterém společnost nechce investovat do lidského kapitálu. Tento bod je lokálně stabilní. S rostoucím H , podle předpokladů modelu, roste i funkce R_h a $a(n)$, až se nakonec vyrovnají. Investice do lidského kapitálu jsou tak kladné, ale ekonomika se vždy vrátí do bodu $H=0$, dokud jsou nové investice menší než je nutné k obnově stávajícího kapitálu. Investice do lidského kapitálu rostou s rostoucím H , protože roste návratnost těchto investic a poptávka po dětech klesá, protože náklady na výchovu rostou. Druhý rovnovážný bod C je tak dosažen, když H je dostatečně velké, aby splnilo podmínku:

$$[a(n^*)]^{-1} = R_h(H^*),$$

Graf č. 15: Stabilní a nestabilní body modelu akumulace lidského kapitálu

Zdroj: Becker, Murphy, Tamura, 1990

kde n^* je stabilní míra porodnosti. Pokud R_h začne klesat s rostoucím H , H^* je stabilní úroveň lidského kapitálu.²²

Funkce hh je funkce, která udává množství lidského kapitálu v čase $t+1$ jako funkce lidského kapitálu v čase t . Bod A odpovídá nerozvinuté společnosti, kde jsou nižší příjmy lidí, vyšší porodnost, nízké investice do lidského kapitálu a nízká vybavenost fyzickým kapitálem. Bod C naopak odpovídá vyspělé ekonomice, kde jsou vyšší příjmy obyvatel, nižší porodnost, vyšší návratnost investic do lidského kapitálu a velká vybavenost fyzickým kapitálem. Bod B je také rovnovážným bodem. Tento bod je však nestabilní a tak pozitivní či negativní výchyly opět povedou ke stabilním bodům A nebo C . Východiskem z bodu A může být například velký technologický šok, který posune křivku hh směrem nahoru. Naopak vyspělá společnost setrvá v bodě C , pokud ji nezasáhnou negativní externí šoky jako například válka nebo jiné katastrofy.

3.3.3 Investice do lidského kapitálu v zemích SA

V subsaharské Africe stojí za nižšími investicemi do lidského kapitálu vysoká míra porodnosti a úmrtnosti. Vysoká porodnost zvedá náklady rodin i vlád na vzdělávání a vyšší zdravotní úroveň populace. Vysoká úmrtnost a nízká délka průměrného dožití odrazují od dlouhodobých investic do vzdělání. Tyto investice jsou pro Afriku důležité, protože se již nemůže spoléhat na své nerostné suroviny. Také by urychlily demografický přechod a daly lidem větší možnost uniknout chudobě vlastními silami (Cleave, Schreiber, 1994). Dalším problémem je však efektivita těchto investic. Zatímco vládní výdaje na vzdělání a zdravotnictví jako procento HDP jsou pro Africké země poměrně vysoké²³, problémem je četná populace a systém zprostředkování investic (Světová banka, 1994).

Pro další rozvoj je důležité především vzdělávání žen a odstranění formálních či neformálních omezení pro jejich budoucí uplatnění. Vzdělávání žen a jejich lepší profesní vyhlídky by mohly zvýšit jejich náklady příležitosti a zároveň pozměnit jejich preference o počtu dětí. Toto by mohlo přibrzdit porodnost a znamenat důležitý zdroj kvalifikované pracovní síly.

---

²² Zde se omezím pouze na tento případ.

²³ Podle WHO byly v roce 2002 průměrné výdaje subsaharských zemí na zdravotnictví 9% HDP. Průměrné výdaje na vzdělání tvořily v roce 2000 v SA regionu 3,4% HBP (UNESCO).

**Tabulka č. 5: Srovnání ukazatelů pro země subsaharské Afriky
a vyspělých zemí v roce 2000**

	Subsaharská Afrika	Vyspělé země
HDP per capita	564,38	30034,5
Populační růst	2,42	0,67
Porodnost	5,2	1,72
Negramotnost	38,52	0
Negramotnost žen	46,68	0

Zdroj dat: Atlas of Global Inequality: <http://ucatlas.ucsc.edu>

Přesto, že investice do lidského kapitálu jsou v subsaharských zemích velmi nízké, některé empirické studie²⁴ ukazují, že návratnost těchto investic je poměrně vysoká, především pro investice do základního vzdělání. Potvrzením těchto závěrů je například dobrovolná snaha řady afrických komunit vybudovat základní školy a centra zdravotnické péče, poptávka po soukromém vzdělávání či snaha afrických komunit podporovat vzdělání svých nadaných dětí.

²⁴Psacharopoulos, G (1993): *Returns to investment in education: a global update*, Policy Research Working Paper Series 1067, The World Bank, Mingat, Alain & Suchaut, Bruno

4. Kapitola

Ekonomický vývoj v subsaharské Africe

Region subsaharské Afriky představuje pro mnohé pozorovatele řadu nerozvinutých zemí, které bojují s nízkým či záporným ekonomickým růstem a nízkým HDP per capita. Dalším varovným signálem je prohlubující se „propast“ mezi ekonomicky vyspělejšími oblastmi a regionem subsaharské Afriky. Zatímco před 30 lety měl region SA průměrný růst HDP per capita vyšší než rozvojové země východní a jižní Asie, v 90. letech se propadl za oba regiony. V období 1975-2004 měl region SA průměrný roční růst HDP per capita $-0,2\%$, země OECD měly za stejné období roční průměrný růst $2,2\%$, východní Asie $6,3\%$ a jižní Asie $3,1\%$ (tabulka č. 6). Tyto výsledky naznačují zvyšující se propast a současné „zchudnutí“ regionu, který na rozdíl od jiných rozvojových regionů nedokáže využít catch-up efektu (Garner, 2006). Příčinu všech těchto potíží je těžké identifikovat. Je zde řada faktorů, které mohou být zohledněny. V duchu této práce bude největší pozornost věnována ekonomicko-demografickým vztahům. V kapitole bude popsán vývoj ekonomického růstu v zemích subsaharské Afriky. Pomocí ekonomicko-demografického modelu budou identifikovány důležité faktory, které měly vliv na ekonomický růst a poslední část kapitoly shrne tyto vazby s ohledem na budoucí ekonomický vývoj regionu.

Tabulka č. 6: Porovnání hospodářského růstu regionů světa v období 1975-2004

	Průměrný růst HDP 75-04	HDP per capita PPP 1975 (\$)	HDP per capita PPP 2004 (\$)
Svět	1,8	4857	8159
Vyspělé země OECD	2,2	15846	29624
Vých. Asie a Pacifik	6,3	806	4681
Již. Amerika a Karibik	1,0	5551	7328
Středových. a sev.	1,0	4054	5410
Afrika			
Jižní Asie	3,1	1100	2631
Subsaharská Afrika	-0,2	1922	1811

Zdroj dat: World Development Indicators 2005, HDP per capita (konstatní 2000 \$)

4.1 Ekonomický růst v subsaharských zemích

V 19. století Afrika začala zaostávat za světovým vývojem díky nedostatečné industrializaci a pomalému osvojování si technologií. Tím se izolovala od hlavních světových center (Bloom, Sachs, 1998). Ve 20. století řada afrických zemích zaznamenala poměrně příznivý ekonomický růst až do ropného šoku v roce 1973, kdy opět většina afrických zemí čelila poklesu růstu. V průběhu 20. století, kdy mnoho afrických zemí získalo svou nezávislost, mělo výhodu nerostných surovin a ekonomicky se jim poměrně dařilo, se očekával spíše ekonomický růst, rozvoj a vzkvétání obchodu. V 60. letech na tom byly africké země lépe, než země asijské, kde se předpokládala ekonomická stagnace zapříčiněná velkou populací a nedostatkem surovin. Jedním z příčin ekonomické stagnace v subsaharské Africe byly nízké investice a jejich vysoká cena oproti např. asijským zemím (Hoeffler, 1999). To bylo dáno vnějšími faktory i jednotlivými vládními politikami. Dalším problémem investic byla i jejich nízká efektivita. Po roce 1973 růst i investice rapidně klesly a africké země se začínaly významně zadlužovat.

K zhoršení situace přispěl i velký pokles světových obchodů, za kterým stála snížená poptávka po tradičních produktech, nízké soukromé investice a nepřizpůsobení se světové poptávce po nových produktech. K významnějším exportním složkám patřily především pohonné hmoty. Dalším problémem byly pro africké země zhoršené podmínky zahraniční směny. Neúspěch diverzifikovat export a přilákat zahraniční kapitál pak jen vedl k silné závislosti na zahraniční pomoci. Na druhé straně i země, které těžily z obchodů s ropou nebyly schopny své zisky využít k posílení růstu ekonomiky (World Bank, 2000).

Subsaharská Afrika tak vstoupila do 21. století s vysokými dluhy, odkázána především na export primárních surovin a díky neschopnosti diverzifikovat svůj export i s nedostatkem soukromých investic. Za tímto neúspěchem stojí řada politických, ekonomických, sociálních, demografických či strukturálních a dalších problémů které, vzájemně provázány, tvoří celou situaci ještě komplikovanější. Některé vysvětlení se také opírají o vliv vnějších vlivů jako např. tropické podnebí, obtížný přístup k pobřeží, malé státy, etnická rozdrobenost, dlouhé deště atd.

4.1.1 Ekonomické rozdíly mezi jednotlivými zeměmi regionu

Region subsaharské Afriky zaznamenal za posledních několik desetiletí jako celek nejnižší ekonomický růst oproti jiným světovým regionům. Mezi jednotlivými zeměmi jsou však patrné rozdíly. Z hodnot HDP per capita za rok 2004 (viz. příloha 3), je patrné, že v regionu SA jsou středně vyspělé země (Mauricius, Jihoafrická republika, Botswana) a současně nejchudší země světa (Tanzánie, Malawi).

Při zkoumání vývoje HDP per capita u jednotlivých zemí si lze všimnout poměrně velkých výkyvů (viz. příloha 5). Při bližším pohledu na data z období 1961-96²⁵ je možné se pokusit klasifikovat země podle vývoje HDP per capita do pěti skupin: země se stálým růstem, země se záporným růstem/ stagnující, země s počátečním růstem, země s růstem ke konci období a země s nepravidelným růstem (tabulka č. 7). Klasifikace byla založena na pozorování růstu HDP per capita ve čtyřech časových úsecích 61-70, 70-80, 80-90, 90-96 (Garner, 2006). Země, které ve všech časových obdobích zaznamenaly růst jsou: Botswana, Burkina Faso, Kapverdské ostrovy, Mauricius a Seychely. Tyto země mají také kladný růst v období 1996-2004 (World Bank Development Indicators, 2005). Ve skupině zemí se záporným růstem jsou Středoafriická republika, Madagaskar, Mozambik, Niger, Senegal a Zambie. V období 1996-2004 má kladný růst Mozambik, Senegal a Zambie, naopak záporný růst mají Středoafriická republika, Madagaskar a Niger.

Nejpočetnější je skupina zemí s počátečním růstem a následnou stagnací či záporným růstem. Mezi touto skupinou jsou však stále velké rozdíly. Země s růstem HDP per capita ke konci sledovaného období jsou Uganda a Guinea-Bissau. Zatímco Uganda si svůj růst udržela i v období 1996-2004, Guinea-Bissau je zemí s nejhrošším výsledkem pro toto období (-4,89%). Do poslední skupiny zemí patří Benin, Guinea, Malawi a Mali. Tyto země mají v období 1996-2004 kladný růst HDP per capita.

Tabulka č. 7: Rozdělení zemí podle růstu GDP per capita v období 1961-1996

Kladný růst	Záporný růst/stagnace	Růst na počátkem období	Růst ke konci období	Nepravidelný růst
Botswana	Madagaskar	Angola	Guinea-Bissau	Benin
Burkina	Mozambik	Burundi	Uganda	Ghana
Kapverdské o.	Niger	Čad		Guinea

²⁵ Toto období zvoleno pro dostatek dat pro všechny země s výjimkou ostrova Svatý Tomáš).

Mauricius	Senegal	Dem. r. Kongo	Malawi
Seychely	Středoafř. rep.	Etiopie	Mali
	Zambie	Gabon	
		Gambie	
		Jihoafřická rep.	
		Kamerun	
		Keňa	
		Komory	
		Konžská rep.	
		Lesotho	
		Mauritánie	
		Namibie	
		Nigérie	
		Pobřeží slon.	
		Rovn. Guinea	
		Rwanda	
		Sierra Leone	
		Tanzanie	
		Togo	
		Zimbabwe	

Zdroj: Garner, 2006

4.1.2 Současný ekonomický vývoj

Mnohé země subsaharské Afriky v současnosti zaznamenávají nejpříznivější vývoj za poslední dobu. Svůj podíl na tom má celosvětový růst, který se pozitivně projevuje zvýšenou poptávkou po surovinách a zemědělských plodinách za vyšší cenu, lepší domácí makroekonomický management a v mnoha zemích také skutečnost, že ustaly ozbrojené konflikty (Pinaud, Wagnerová, 2005). Řada zemí však stále bojuje se závažnými problémy (viz. příloha 6), vyhlídky pro většinu z nich jsou ale příznivější než v minulých letech.

Subsaharská Afrika také získala přístup k větší rozvojové pomoci (na zvládnutí akutních krizí a umořování zahraničních dluhů). Podstatná část pomoci směřovala do zemí s dobrými ukazateli, jako je Etiopie, Mozambik a Tanzanie a naopak pomoc Zimbabwe a Středoafřické republiky se vzhledem k jejich rostoucím vnitropolitickým problémům významně snížila (World Development Indicators, 2005).

Do budoucna se očekává spíše příznivý vývoj, který však záleží na řadě vnitřních i vnějších faktorů. K nejdůležitějším vnějším faktorům, které se mohou negativně podepsat na dalším vývoji patří především zpomalení světové ekonomiky, regionální konflikty a nepříznivé klimatické podmínky (Pinaud, Wagnerová, 2005).

4.2 Ekonomicko-demografický model

V této části bych ráda prezentovala výsledky ekonometrického modelu, který je variantou na model D. Blooma a D. Canninga, jejichž studie nazvaná *Cumulative Causality, Economic Growth, and the Demographic Transition* je součástí publikace *Population Matters* (Birdsall, Kelley, Sinding, 2001). Tento model vychází z tzv. nové demografie, která vyzdvihuje význam věkové struktury populace nad růst celkového počtu obyvatelstva. Důležitými proměnnými jsou tedy např. vývoj obyvatelstva v produktivním věku, průměrná délka dožití, porodnost či úmrtnost, které mají významný vliv na věkové rozložení obyvatelstva. Modely tohoto druhu předpokládají, že demografické změny mají pouze potenciální ekonomický dopad. K získání demografických dividend²⁶ je třeba fungujících rozvojových politik a programů zaměřených především na trh práce, úspor a vzdělávání (Bloom, Canning, 2001). Cílem modelu je vysvětlit růst HDP per capita na základě průřezových dat 79 států včetně zemí subsaharské Afriky v letech 1960 až 2000 pomocí metody 2SLS (Two Stage Least Squares). Model využívá demografických a ekonomických proměnných a snaží se analyzovat vliv populace na ekonomický růst. Zmíněné období bylo zvoleno pro dostatek všech klíčových dat. Přehled zemí ukazuje příloha 7. Popis všech proměnných udává tabulka č. 8. Pro výpočet byl použit statistický software EViews.

4.2.1 Proměnné modelu

V tomto modelu je využita metoda 2SLS (Two Stage Least Squares), která předpokládá existenci endogenních proměnných (proměnné, které jsou korelovány s reziduama). Endogenní proměnné jsou v první fázi instrumentovány pomocí instrumentální proměnné. Instrumentální proměnná je zvolena tak, aby byly korelována s vysvětlovanou proměnnou a zároveň nekorelované s disturbancemi. Ve druhé fázi je provedena regrese vysvětlované proměnné na exogenní proměnné a instrumentované proměnné pomocí metody OLS (Ordinary Least Squares). V případě tohoto modelu je vysvětlovanou proměnnou průměrný růst HDP per capita v období 1960 – 2000 (*RH*). Endogenní proměnnou je průměrný počet školních let obyvatelstva ve věku 15 – 64 (*LS*), která je instrumentována pomocí pravděpodobné délky dožití v roce 1960 (*DZ*). Předpokladem tohoto vztahu je, že vyšší průměrná délka dožití vede k dlouhodobějším investicím do budoucnosti, jakým je bez

---

²⁶ Snížení porodnosti vede ke změnám ve věkové struktuře obyvatelstva. Tím se uvolní zdroje, které byly nutné na potřeby nejmladších generací a investice se mohou přesunout do dalšího ekonomického rozvoje.

pochyby vzdělání. Endogenita proměnné *LS* byla ověřena na základě Hausmanova testu (Eviews, Hausman test, 1978).

Z hlediska instrumentální proměnné je třeba zajistit její exogenitu. Problémem by mohlo být, že země, které vykazují velký hospodářský růst v období 1960 až 2000 mohly mít také velký růst v období 1955 až 1960. To by mohlo vést k nesprávné interpretaci vlivu instrumentální proměnné. V tomto smyslu model vychází z poznatků o vztahu současných a zpožděných hodnot růstu HDP a předpokládá jejich nulovou korelaci s odkazem na práci W. Easterliho²⁷.

Vysvětlovanou proměnnou modelu, jak již bylo zmíněno, je průměrný růst reálného HDP per capita v období 1960 až 2000 (*RH*), kde HDP per capita je měřeno v konstantních cenách (Penn World Data) a jeho průměrný růst je vypočten jako rozdíl přirozeného logaritmu koncového a počátečního období. Vysvětlující proměnná *Y0* je počáteční úroveň HDP per capita v roce 1960. Vysvětlující proměnná *OT* popisuje průměrnou hodnotu otevřenosti dané země jako podíl exportu/importu k HDP v konstantních cenách (Penn World Data). Index institucionální kvality (*IN*) hodnotí kvalitu institucí v roce 1980 a je složen z 5 subindexů, které zachycují úroveň zákonodárství, vliv byrokracie, vládní korupci, pravděpodobnost vyvlastnění majetku a vymahatelnost práva. Vzdělanost populace se snaží zachytit endogenní proměnná *LS*, která je definovaná jako průměrný počet let školní docházky obyvatelstva v produktivním věku za období 1960 až 2000. Tato proměnná je instrumentována pravděpodobnou délkou dožití v roce 1960. Další proměnnou je průměrný poměr obyvatelstva v produktivním věku k celkovému obyvatelstvu. Poslední proměnnou modelu je dummy proměnná pro africké státy.

Tabulka č. 8: Popis proměnných a zdroj dat

proměnná	Definice proměnné	Zdroj dat
RH	Průměrný růst HDP per capita v období 60-00	Penn World Data
Y0	Logaritmus počátečního HDP per capita	Penn World Data
LS	Logaritmus průměrného dosaženého počtu let ve škole obyvatelstva ve věku 15-64	Světová banka – Barro a Lee
OT	Průměrná hodnota otevřenosti země jako export/import k HDP	Penn World Data
IN	Index kvality vládních institucí v roce 1980	Keefer, Knack, 1994
DZ	Pravděpodobná délka dožití v roce 1960	Spojené národy – Populační divize
DD	Dummy proměnná pro Africké státy	

²⁷ Easterly, W., Kremer, M., Pritchett, L., Summers, L. H.: Good Policy or Good Luck – Country Growth – Performance and Temporary Shocks, Journal of Monetary economics 32: 459-83, 1993

LP	Průměrný poměr populace ve věku 15-64 k celkové populaci v období 60-00	Spojené národy – Populační divize
-----------	---	-----------------------------------

4.2.2 Výsledky modelu

Odhad celého modelu byl proveden pomocí metody 2SLS (Two Stage Least Squares).

Regrese v první fázi je popsána rovnicí (1), celkový model pak rovnicí (2).

$$LS_j = \tilde{\alpha}_1 + \tilde{\beta}_1 DZ_j + \tilde{\varepsilon}_j \quad (1)$$

$$RH_j = \alpha_1 + \beta_1 Y0_j + \beta_2 LS_j + \beta_3 OT_j + \beta_4 IN_j + \beta_5 LP_j + \beta_6 DD_j + \varepsilon_j \quad (2)$$

kde j značí j -té pozorování. Výsledky odhadů ukazují tabulky č. 9 a 10. Pro výsledné odhady parametrů jsem použila Whitovu heteroskedasticky konzistentní kovarianční matice.

Tabulka č. 9: Výsledky první fáze odhadu

Proměnná	Odhad parametru	Standardní chyba	T-statistika	P-value
Intercept	-3,8642	0.3172	-12,1823	0.0000
DZ	2,5984	0,1784	14,5628	0.0000
Počet poz.		79		
R²		0.77		

Zdroj: vlastní výpočty

Tabulka č. 10: Výsledky druhé fáze odhadu

Proměnná	Odhad parametru	Standardní chyba	T-statistika	P-value
Intercept	0,1294	0,0168	7,6796	0,0000
Y0	-0,0447	0,0058	-7,6757	0,0000
LS	0,0400	0,0083	4,8319	0,0000
OT	0,0049	0,0026	1,909	0,0603

IN	0,0038	0,0006	6,2967	0,0000
LP	0,0152	0,0054	2,8135	0,0063
DD	-0,0222	0,0036	-6,0828	0,0000
Počet poz.		79		
R²		0,73		

Zdroj: vlastní výpočty

4.2.3 Interpretace závěrů

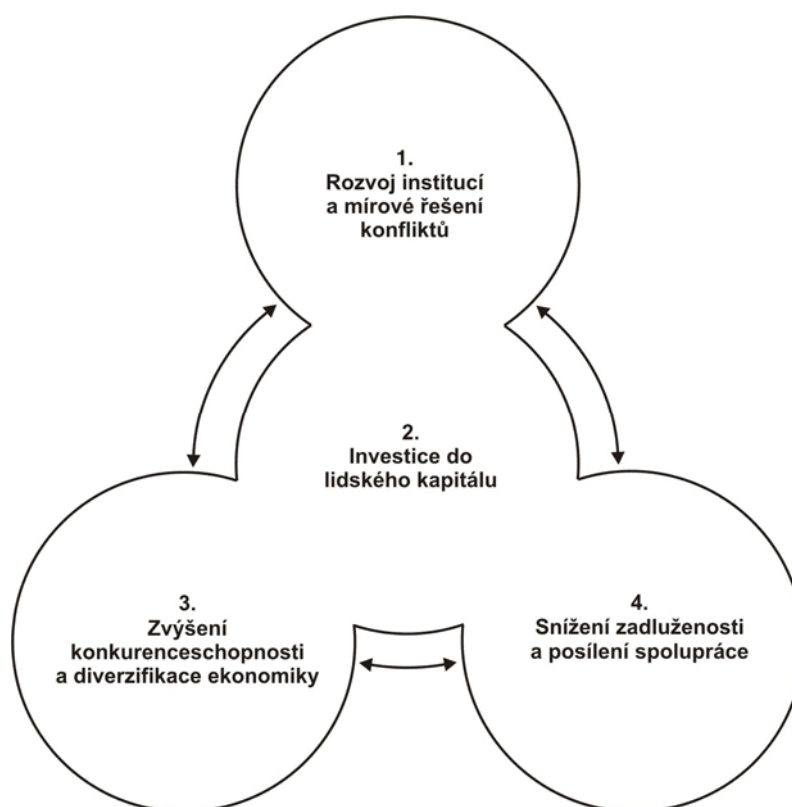
Z tabulky č. 9 je patrné, že instrument a intercept jsou signifikantní na 1% hladině významnosti a koeficient determinace je 0,77. Vliv očekávaného věku dožití měl tedy příznivý dopad na průměrný počet školních let v období 1960 – 2000. Z tohoto vztahu je možné usuzovat, že vzdělání je vnímáno jako dlouhodobá investice do budoucnost a průměrná délka dosaženého vzdělání se zvyšuje s rostoucí očekávanou délkou dožití. V celkovém modelu jsou pak na 1% hladině významnosti signifikantní všechny vysvětlující proměnné s výjimkou proměnné *OT*, která je na 5% hladině významnosti nesignifikantní. Koeficient determinace tohoto modelu je 0,73. Signifikace jednotlivých proměnných se zdají být v souladu s předpoklady. Ukazují na příznivý dopad institucionálního prostředí, otevřenosti země a rozvoj vzdělávání na vývoj ekonomiky. Tyto skutečnosti se dají dobře využít prostřednictvím efektivních rozvojových programů. Poměr populace v produktivním věku k celkové populaci je také signifikantní. To zdůrazňuje význam věkového rozložení obyvatelstva a naznačuje možné problémy vysoké míry závislosti v populaci. Signifikance dummy proměnné ukazuje na specifické problémy subsaharských zemí, kterým se bude věnovat následující část.

4.3 Kruhy kauzality

Region SA se potýká s řadou problémů, které jsou vzájemně propojeny. Pro zjednodušení této situace je uveden grafu č. 16 nazvaný kruhy kauzality, který mapuje čtyři klíčové sféry rozvoje regionu. Úspěšné politiky a zlepšení v jedné sféře mají příznivý dopad na rozvoj ostatních. V případě subsaharské Afriky by se však dalo mluvit spíše o „začarovaných“

kruzích kauzality, kde špatná situace v jedné oblasti prohlubuje problémy v rozvoji ostatních. Region SA tedy bojuje s nelehkým úkolem reformovat všechny své kruhy kauzality, kterými jsou rozvoj institucí a mírové řešení konfliktů, investice do rozvoje lidského kapitálu, konkurenceschopnost a diverzifikace ekonomik, snížení zadluženosti a posílení spolupráce. Mezi populačním vývojem a investicemi do lidského kapitálu existuje přímá vazba, která byla popsána ve třetí kapitole. Populační dynamika je však provázána i s ostatními kruhy kauzality. Těmto vazbám se budu věnovat v následující části.

Graf č. 16: Kruhy kauzality

Zdroj: World Bank, 1994

4.2.1 Rozvoj institucí a mírové řešení konfliktů

Rychlý populační růst vytváří tlak na celou společnost. Pokud se dané země s tímto tlakem nedokáže vyrovnat, narůstá riziko konfliktu. Konflikt má pak zpětně dopad na demografickou dynamiku (např. migrace, změna věkové struktury obyvatelstva, velikost populace atd.).

K základním demografickým faktorům, které se mohou podílet na zvýšeném riziku konfliktu patří rychlý populační růst, složení populace (např. etnická rozmanitost) a územní rozložení obyvatelstva (Choucri, 1983). Významnou úlohu hraje např. věkové složení populace, kdy početné mladé generace často čelí problému vysoké nezaměstnanosti, čímž se zvyšuje riziko jejich radikalizace a konfliktů (Světová banka, 2000)

Příloha 8 ukazuje přehled ozbrojených konfliktů v subsaharské Africe. Tyto konflikty v mnoho případech pramenily z bipolárního rozdělení světa během studené války, který probíhal současně s procesem dekolonizace. Režimy v nově vzniklých státech často nebyly demokratické a nejednaly v zájmu občanů, čímž se prohlubovalo sociální napětí. Docházelo k drancování nerostného, kulturního i ostatního bohatství na straně jedné a také k poskytování objemné ekonomické pomoci a dodávek vojenského materiálu ze strany druhé. To většinou vedlo k prohloubení problému.

V současnosti je nejsložitější situace v regionu velkých afrických jezer (Súdán, Kongo, Uganda, Rwanda, Burundi), v Jižní Africe (Angola, Zimbabwe) a v Západní Africe (Libérie, Sierra Leone, Pobřeží slonoviny a Guinea). Tyto země se nalézají v jakési pasti nerozvinutých institucí. V některých zemích subsaharské Afriky se však podařilo zavést fungující vládní instituce a zákony (Botswana, Mauricius) a jsou tedy příkladem pro rozvoj ostatních zemí regionu.

4.2.2 Investice do lidského kapitálu

Druhý kruh kauzality vychází ze vztahu mezi investicemi do lidského kapitálu, urychlením demografického přechodu a zvýšení úspor a růstu. Tyto vztahy jsou důkladněji popsány ve 3. kapitole. Důležitost vzdělání obyvatelstva pro celkový rozvoj země se odráží v Indexu lidského rozvoje²⁸ (HDI, tabulka č. 11), kde vzdělanost tvoří jednu ze tří složek. Důležité přitom je, zda vzdělání vyhovuje místním podmínkám, tedy zda je vůbec použitelné. Podstatným problémem je také dlouhodobá udržitelnost přístupného a bezplatného základního vzdělání. Klíčová je pak situace na trhu práce s ohledem na vytváření pracovních míst pro mladé vzdělané lidi. Z hlediska dalšího rozvoje je nezbytné zajistit gramotnost a úplného základní vzdělání pro všechny obyvatele, především pak vzdělání žen a venkovského obyvatelstva. V reáliích zemí SA jsou však také klíčové investice do zdravotnictví a

---

²⁸ HDI se skládá ze tří částí – očekávané délky dožití, míry gramotnosti a zápisu ke studiu na základních, středních a vysokých školách a HDP (PPP).

především boj s infekčními chorobami, dětskou a mateřskou úmrtností, zdravotnickou osvětou, dostupností antikoncepce a zlepšení přísunu potravin (Světová banka, 1994).

Tabulka č. 11: Index lidského rozvoje v roce 2003

oblast	HDI
Subsaharská Afrika	0,515
Vyspělé země	0,910
Středně vyspělé země	0,774
Rozvojové země	0,593
Svět	0,741

Zdroj: Human development reports, UN

4.2.3 Konkurenceschopnost a diverzifikace ekonomik

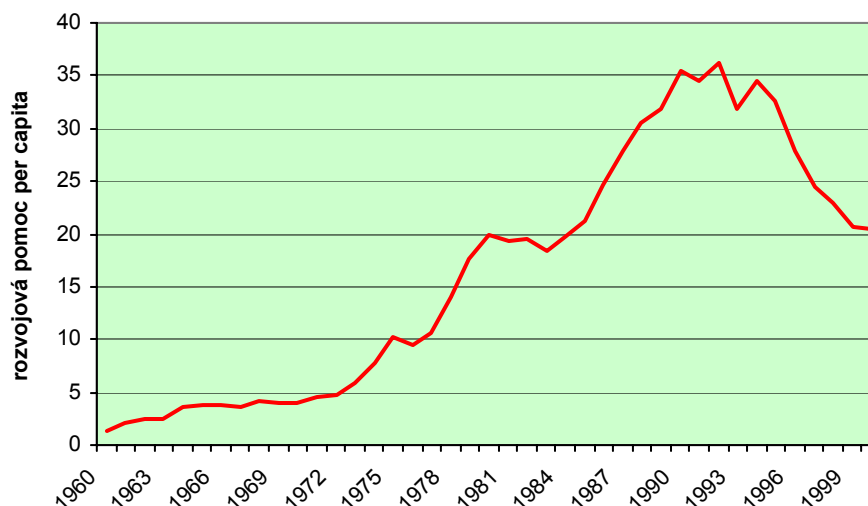
Třetí kruh zahrnuje interakci mezi populačním růstem, urbanizací a ekonomickou diverzifikací. V regionu probíhá rychlá urbanizace a podle odhadů bude k první čtvrtině 21. století více než polovina celkového obyvatelstva žít ve městech (UN, Population Division). Africká urbanizace je však atypická tím, že není doprovázena zvýšením příjmů a strukturální transformací. Celková urbanizace obyvatelstva může přispět k rozvoji oblasti tím, že se sníží náklady na poskytování služeb a zároveň zvýší poptávka po nových výrobních odvětvích a rozšíří se spektrum služeb. Region SA zatím není schopen diverzifikovat a vytvořit nové pracovní příležitosti a naopak bojuje s vysokou mírou nezaměstnanosti a nízkou reálnou mzdou. K budoucím vyhlídkám nepřispívá ani nízká úroveň infrastruktury, politická nestabilita či vysoké administrativní náklady, což se promítá do vysokých rizik pro potenciální investory. Pro země SA regionu je důležité, aby diversifikovaly svůj export a nebyly odkázané pouze na export primárních surovin. V zemích je třeba vybudovat důvěryhodné formální obchodní prostředí, které posiluje důvěru investorů.

4.3.4 Snížení zadluženosti, posílení spolupráce

Jedním ze zásadních problémů, s nímž se málo rozvinuté subsaharské země potýkají, je jejich obrovská zadluženost. Dluhy a z nich pramenící nedostatek kapitálu omezují přístup obyvatel ke vzdělání a základním životním potřebám a tím znesnadňují ekonomický rozvoj (Světová

banka, 2000). Graf č. 17 ukazuje vývoj rozvojové pomoci subsaharským zemím v období 1960–2000.

Graf č. 17: Rozvojová pomoc per capita subsaharským zemím

Zdroj: Světová banka

Již dvacet let se mezinárodní finanční instituce, OSN, vlády rozvinutých států, rozvojové země i nevládní organizace pokoušejí hledat řešení, zatím jen s malými úspěchy. Problémy s vysokou zadlužeností začaly v polovině 60. let, kdy mnoho ekonomů a politiků věřilo, že rozvojové země by mohly vybudovat svá hospodářství velmi rychle za pomoci půjčeného kapitálu. Půjčky se poskytovaly především na investice do zemědělství, základní zdravotní péči a vzdělání či investice do dopravní infrastruktury (Lancaster, 1999). K problémům zadlužených zemí přispěl především pád amerického zlatého standardu, ropná krize v sedmdesátých letech, financování neefektivních projektů z lehké dostupných úvěrů a následná změna úrokových sazeb v 80. letech. Pro rozvojové subsaharské země znamenala změna úrokových sazeb zdražení již existujících dluhů. Klesající ceny surovin a vývozních plodin, které se postupně ukázaly jako jev nikoliv přechodný, a zároveň stoupající cena ropy neumožňovaly mnoha zemím splácet půjčky na průmyslové technologie a infrastrukturu. Další uskutečněné půjčky pak znamenaly hlubokou dluhovou a finanční krizi (Barták, Chlebeček, Lebeda, Tožička, 2005).

Závěr

V to práci jsem se snažila popsat demograficko-ekonomické vazby v subsaharských zemích, analyzovat jejich vliv na ekonomický růst a zamyslet se nad jejich implikacemi pro budoucí vývoj regionu.

První část práce se zabývá shrnutím dosavadních diskusí o vztahu populačního a ekonomického vývoje. Počáteční zájem se soustředil především na vazbu mezi populačním a ekonomickým růstem. Prvním takovýmto konceptem byla *Malthusova teorie populační pasti*, která však opomíjela především vliv technologického pokroku a ustoupila tak do pozadí. Zajímavé postřehy vnesli do populační debaty *populační revizionisté*, kteří již nehledali odpověď na otázku, zda má populační růst negativní či pozitivní dopad na ekonomický růst. Předmětem jejich zájmu se staly komplexnější vztahy mezi populační dynamikou a ekonomickým vývojem a to především z delšího časového hlediska.

Empirické studie prokázaly během 60., 70., a 80. let v rozvojových zemích negativní vztah mezi populačním a ekonomickým růstem. Hlavním problémem byla vysoká porodnost, která zatěžovala rodinné i vládní výdaje a snižovala úspory. Vysoká porodnost pak dále vedla k vysoké míře závislosti a problémem byla i nepřipravenost pracovního trhu absorbovat mladé a četné generace. Výsledným efektem byl nižší ekonomický růst.

Země subsaharské Afriky neprošly typickým demografickým přechodem a potýkají se s problémem vysokého populačního růstu, který se v současnosti pohybuje okolo 2,2% ročně. Za vysokým populačním růstem stojí vysoká porodnost. Ta je dána řadou sociálních a kulturních faktorů. Důležitá je i skutečnost, že děti jsou pro rodinu přínosem jako levná pracovní síla a představují pro rodiče zajištění na stáří. Významnou roli hraje také vysoká dětská úmrtnost a potřeba mít více dětí, aby se alespoň některé dožily dospělosti. Subsaharská Afrika také bojuje s vysokou úmrtností. Ta je dána především dětskou úmrtností a úmrtností vlivem šíření infekčních chorob, zejména HIV/AIDS. Vysoká úmrtnost přináší řadu společenských nákladů. K nejdůležitějším patří vedle přímých nákladů na zdravotnictví také změna věkové struktury obyvatelstva (vymírání populace v produktivním věku, což snižuje základnu kvalifikované pracovní síly), nižší dosažené úspory obyvatelstva a snížená ochota zahraničních investorů o investice v tomto regionu.

Jedním z vážných dopadů populačního růstu v subsaharské Africe, kterým jsem věnovala největší pozornost, je dynastická chudoba, tzn. chudoba, která se přenáší z generace na generaci. Četné empirické studie a mikroekonomické analýzy zkoumající blahobyt početných rodin poukazují na to, že výdaje *per capita* bývají v početných rodinách nižší. Toto se odráží např. na nižším průměrně dosaženém vzdělání či horším zdravotním stavu. Vzdělání a dobré zdraví jsou však důležitými předpoklady pro vymanění se z chudoby.

Pro zkoumání vztahu populačního růstu a úspor jsem zvolila *teorii čistých upravených úspor*, která kromě klasického konceptu úspor zahrnuje degradaci přírodních zdrojů, stav životního prostředí a investice do lidského kapitálu. Tento model říká, že bohatství *per capita* v dané zemi roste jen tehdy, pokud je růst celkového bohatství větší, než populační růst. V práci jsem uvedla hodnoty tohoto ukazatele pro subsaharské země, ze kterých vyplývá, že řada zemí má kladný ukazatel upravených čistých úspor, ale čelí klesajícímu bohatství *per capita*. Populační růst má tedy v subsaharských zemích negativní dopad na celkové bohatství společnosti.

Poslední klíčovou vazbou, které jsem se v této práci podrobněji věnovala, je vztah mezi populačním růstem a akumulací lidského kapitálu. K analýze tohoto vztahu jsem využila *Beckerův model akumulace lidského kapitálu*, který uvažuje populační růst jako endogenní. Subsaharská Afrika se nachází v situaci nízké akumulace lidského kapitálu, nízkých příjmů obyvatelstva a především se potýká s problémem vysoké míry porodnosti. Ta zvedá náklady rodin i vlád na vzdělávání a vyšší zdravotní úroveň populace. Svou roli hrají i vysoká úmrtnost a nízká průměrná délka dožití, které odrazují od dlouhodobých investic do vzdělání. Pro rozvoj regionu je důležité především vzdělávání žen a rozšíření jejich profesního uplatnění. To by mohlo vést ke změně jejich preferencí a zvýšilo jejich náklady příležitosti, čímž by se dosáhlo nižší porodnosti a zároveň by se rozšířila základna kvalifikované pracovní síly.

Region subsaharské Afriky zaznamenal za posledních několik desetiletí jako celek nejnižší ekonomický růst, čímž se prohloubila „propast“ mezi ekonomicky vyspělejšími regiony světa. Kladný hospodářský růst mělo od roku 1961 jen pět zemí – Botswana, Burkina, Kapverdské ostrovy, Mauricius a Seychely. Nejvyšší HDP *per capita* má Rovnicková Guinea, Seychely a Mauricius, nejnižší naopak Burundi, Tanzanie a Malawi.

Vývoj růstu HDP *per capita* v období 1960 až 2000 jsem se pokusila vysvětlit pomocí ekonomicko-demografického modelu. Model vychází z tzv. *nové demografie*, která vyzdvihuje význam věkové struktury obyvatelstva nad celkový populační růst a

demografickým změnám přisuzuje především potenciální ekonomický dopad. Do modelu jsem zahrnula 79 zemí světa včetně většiny subsaharských zemí. Výsledek potvrdil, že pro ekonomický růst v tomto období byly nezbytné dobře fungující instituce, investice do lidského kapitálu (vzdělání), otevřenost ekonomiky a růst populace v produktivním věku. Potvrdil se i silný vztah mezi očekávanou délkou dožití a průměrným dosaženým vzděláním. Signifikantní vliv měla dummy proměnná pro subsaharské země, která ukazuje na specifické problémy tohoto regionu. Ty jsou mezi sebou velmi úzce provázané. Klíčové oblasti rozvoje se tak týkají především rozvoje institucí a mírového řešení konfliktů, investic do lidského kapitálu, zvýšení konkurenceschopnosti, diverzifikace ekonomiky a v neposlední řadě snížení zadluženosti a posílení spolupráce.

V současnosti je vývoj v subsaharské Africe mírně příznivější. Svůj podíl na tom má celosvětový růst, lepší domácí management a skutečnost, že v mnohých zemích ustaly válečné konflikty. Podle předpovědi by měl být hospodářský růst za období 2006-15 okolo 1,6% a odvrátit tak dlouhodobý pokles. Ani tato příznivější situace však s nejvyšší pravděpodobností subsaharskou Afriku nezbaví nejtěžších problémů jako je velký populační růst, boj proti HIV/AIDS a extrémní chudobě. Ze zpráv Spojených národů taktéž vyplývá, že ve většině zemí se do roku 2015 nepodaří naplnit *Rozvojové cíle tisíciletí*, které se týkají redukce chudoby, hladu, dětské a mateřské úmrtnosti či boje s infekčními chorobami.

Zdroje

- Ali, A. G. A., Elbadawi, I. (1999): *Inequality and the Dynamics of Poverty and Growth*, CID Working Paper 32, Harvard University;
- Ahlburg, D.A.(1996): *Population Growth and Poverty*, Berlin;
- Barlow, R.(1994): *Population Growth and Economic Growth: Some More Correlations*, Population and Development Review 20, No.1;
- Beaver, S. E.(1975): *Demographic Transition Reinterpreted*, Lexington Books, Lexington;
- Becker, G. S. (1960): *An Economic Analysis of Fertility*, Demographic and Economic Change in Developed Countries, Princeton, N.J., Princeton University Press;
- Becker, G. S. (1993): *Human Capital*, The University of Chicago Press, third edition, Chicago;
- Becker, G. S., Murphy, K. M., Tamura, R. F. (1990): *Human Capital, Fertility, and Economic Growth*, NBER Working Paper No.3414, Cambridge;
- Behrman, J.R. (1996): *Demographic Changes, Poverty and Income Distribution*, Overseas Development Council, Washington;
- Birdsall, N., Griffin, CH. (1993): *Population Growth and Poverty, Externalities and Poverty, Policy research*, Working Paper 1158; Washington, DC ;
- Birdsall, N., Kelley, A. C., Sinding, S. W., (Merrick) (2001): *Population matters: demographic change, economic growth, and poverty in the developing world*, Oxford university press Inc., New York;
- Blanchet, D. (1991): *Estimating the Relationship between Population Growth and Aggregate Economic Growth in LCD's: Methodological Problems*, United Nations, New York;
- Bloom, D. E., Canning, D., Sevilla, J. (2003): *The demographic dividend: a new perspective on the economic consequences of population change*, RAND, Santa Monica;
- Bloom, D. E., Freeman, R. B. (1988): *Economic Development and the Timing and Components of Population Growth*, Journal of Policy Modeling 10 (1);
- Bloom, D. E., Sachs, J. D. (1998): *Geography, Demography and Economic Growth in Africa*, Brookings Papers on Economic Activity 2, Brookings Institution, Washington;
- Brander, J. A., Dowrick, S. (1994): *The role of Fertility and Population in Economic Growth: Empirical Result from Aggregate Cross-national Data*, Journal of Population Economics 7;

- Button, K. (1989): *The Collected Essays of Harvey Leibenstein, An Interpretation of The Economic Theory of Fertility: Promising Path or Blind Alley?*, Volume I Population, Development and Welfare, Edward Elgar Publishing Limited, Aldershot;
- Cassen, R. (1994): *Population and Development: Old Debates, New Conclusions*, Overseas Development Council, US-Third World Policy Perspectives No. 19, New Brunswick, NJ
- Cincotta, R. P., Engelman, R. (1997): *Economics and rapid change: the influence of population growth*, Population action international;
- Cleaver, K. M. , Shriber G. A.(1994): *Reversing the Spiral: The Population, Agriculture and Enviromental Nexus in Sub-Saharan Africa*, World Bank, Washington, DC;
- Coale, A. J., Hoover, E. M. (1958): *Population Growth and Economic Development in Low-Income Countries*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey;
- Cochrane, S. H., Ferid, M. S. (1989): *Fertility in Sub-Saharan Africa. Analysis and Explanation*, Washington, The World Bank;
- Collier, P., Gunning, J. W. (1999): *Why Has Africa Grown Slowly?*, Journal of Economic Perspectives 12(3);
- Čermák, Z., Exnerová, V., Volfová, A. (2005): *Demografický vývoj ve světě*, Globální problémy, www.rozvojovka.cz;
- Easterly, W., Kremer, M., Pricgett, L., Summers, L. H. (1993): *Good Policy or Good Luck – Country Growth – Permormance and Temporary Shocks*, Journal of Monetary economics 32;
- Eastwood, R., Lipton L. (1999b): *The impact of changes in human fertility on poverty*, Journal of Development Studies, 36;
- Erlich, P. (1975): *The Population Bomb*, Rivercity Press, Rivercity;
- Exnerová, V., Volfová, A. (2005): *Zdraví*, www.rozvojovka.cz;
- Garner, P. (2006): *Economic Growth in Sub-Saharan Africa*, Bringham Young University;
- Hayami, Y. (1999): *Development economics*, Oxford University Press, Oxford;
- Hoeffler, A. (1999): *Augmented Solow Model and the African Growth Debate*, Paper for African Economic Research Consortium Workshop, Harvard Unversity;
- Choucri, N. (1983): *Population and Conflict: New Dimension of Population Dynamics*, United Nations Fund for Populaion Activities, New Yourk;
- Kalibová, K. Pavlík, Z., Vodáková, A. (1993): *Demografie (nejen) pro demografy*, Sociologické nakladatelství, 2. vydání, Praha;
- Kang, K. H. (1994): *Why Did Koreans Save So Little and Why Do They Now Save So Much?*, International Economic Journal 8, No. 4;

- Kelley, A. C. (1996): *The Impact of Population Growth on Well-being in Developing Countries*, Springer-Verlag;
- Kelley, A. C., Schmidt R. M. (1994): *Population and Income Change: Recent Evidence*, WB Discussion Paper, No. 249, World Bank, Washington, DC;
- King, E. M. (1987): *The Effects of Family Size on Family Welfare: What do we Know?*, In Johnson and Lee;
- Kuznets, S. (1967): *Population and Economic Growth*, American Philosophical Academy 111(3);
- Lancaster, C. (1999): *Foreign Aid in Africa: Challenges and Opportunities in the XXIst Century*, Background paper for the Africa in the 21st Century project, World Bank, Washington, D. C.;
- Lipton, M. (1983): *Demography and Poverty*, World Bank Staff Working Paper No. 623, World Bank, Washington;
- Lloyd C. B. (1994): *Investing in Next Generation: The implications of High Fertility at the Level of the Family*, Population Council Working Paper No. 63, Population Council, New York;
- Malthus, T. R. (1826): *An essay on the principle of population, or view of its past and present effects on human happiness*, John Murray, 6th edition, London;
- Mauldin, W.P., Ross J. A. (1991): *Family Planning program: Efforts and Results, 1982-89*, Studies in Family Planning 22(6);
- Nationa Academy of Science (1971): *Rapid Population Growth: Consequences and Policy Implications*, John Hopking Press, Baltimore;
- National Research Council (1986): *Population Growth and Economic Development: Policy Questions*, National Academy Press, Washington;
- Netting, R.(1993): *Smallholders, Householders: Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture*, Stanford, California, Stanford University Press;
- Pavlík, Z., Kalibová, K. (2005): *Mnohojazyčný demografický slovník*, Česká demografická společnost, Praha;
- Pinaud, N., Wagnerová L. (2005): *Africké ekonomické ukazatele za rok 2004: Rýsuje se na obzoru změna k lepšímu?*, analýza informačního rozvojového portálu www.rozvojovka.cz;
- Simon, J. L. (1981): *The Ultimate Resource*, Princeton University Press;
- Todaro, M. P., Smith, S. C. (2003): *Economic Development*, eight edition, Pearson education Inc.;

United Nations (1953): *The Determinants and Consequences of Population Trends*, Department of Social Affairs, Population Division, Population Studies no. 17, New York;

United Nations (1973): *The Determinants and Consequences of Population Trends*, Department of Social Affairs, Population Division, Population Studies no. 50, New York;

UN (1996): *Human Development Report 1996*, UN Development program (UNDP), New York;

UN (2000): *The Millenium Development Goals Report 2005*;

Wolfe, B. (1982): *Determinants of Child Mortality, Health and Nutrition in a Developing Country*, Journal of Development Economics 11;

World Bank (2000): *Can Africa Claim the 21st century?*, Washington, D.C.;

World Bank (2005): *World Development Indicators, 2005*, Washington, D.C.;

World Bank (2006): *Where is the Wealth of Nations, Measuring Capital for the 21st century*, Washington, D.C.;

Internetové adresy:

www.aktualne.cz

<http://esa.un.org/unpp>

www.policy.euweb.cz

<http://pwt.econ.upenn.edu>

www.rozvojovka.cz

<http://ucatlas.ucsc.edu>

www.un.org

www.unaids.org

www.uneca.org

www.unesco.org

www.who.int

www.worldbank.org

Přílohy

Příloha 1: Země subsaharské Afriky

Země	Populace 2005
Angola	11 mil.
Benin	7,5 mil.
Botswana	1,6 mil.
Burkina Faso	14 mil.
Burundi	6,4 mil.
Čad	9,8 mil.
Demokratická republika Kongo	60 mil.
Eritrea	4,6 mil.
Etiopie	73 mil.
Gabon	1,4 mil.
Gambie	1,6 mil.
Ghana	21 mil.
Guinea	9,5 mil.
Guinea-Bissau	1,4 mil.
Jihoafrická rep.	44,3 mil.
Kamerun	16,4 mil.
Kapverdské ostrovy	418 tis.
Keňa	33,8 mil.
Komory	671 tis.
Konžská rep.	3 mil.
Lesotho	1,9 mil.
Libérie	3,5 mil.
Madagaskar	18 mil.
Malawi	12 mil.
Mali	12,3 mil.
Mauricius	1,2 mil.
Mauritánie	3 mil.
Mosambik	19 mil.
Namibia	2 mil.
Niger	11,7 mil.
Nigérie	128,8 mil.
Pobřeží slonoviny	17,3 mil.
Rovníková Guinea	535 tis.
Rwanda	8,4 mil.
Senegal	11 mil.
Seychely	81 mil.
Sierra Leone	6 mil.
Somálsko	8,6 mil.
Středoafriická republika	3,8 mil.
Súdán	40,2 mil.
Svatý Tomáš	187,4 tis.
Svazijsko	1,2 mil.
Tanzanie	36,8 mil.
Togo	5,7 mil.
Uganda	27,3 mil.
Zambie	11,3 mil.
Zimbabwe	12,7 mil.

Zdroj: www.cia.gov

Příloha 2: Rozšíření antikoncepce v zemích subsaharské Afriky

země	1990	2020	2025	2030
Subsaharské Afrika	10,8	45,3	50,5	55,5
Angola	4,0	30,9	34,9	38,8
Botswana	35,8	63,5	68,1	72,8
Burkina Faso	7,0	36,2	41,0	45,7
Burundi	12,5	46,9	52,1	57,2
Kamerun	7,9	42,4	47,6	52,6
Čad	6,1	35,2	39,9	44,4
Pobřeží slonoviny	7,8	41,7	48,8	51,7
Etiopie	4,6	27,6	31,9	36,4
Ghana	16,8	53,8	59,7	65,7
Guinea	7,4	48,7	55,2	61,6
Keňa	28,1	63,6	72,1	78,8
Libérie	11,3	49,8	56,5	63,4
Madagaskar	6,7	49,2	56,3	63,4
Malawi	4,9	30,7	34,6	38,5
Mali	7,0	29,6	33,4	37,2
Mosambik	4,6	36,4	41,2	45,8
Niger	5,0	24,1	27,2	30,1
Nigérie	9,2	49,5	56,0	62,4
Rwanda	13,5	39,7	44,4	49,1
Senegal	14,2	42,0	46,5	50,9
Somálsko	5,7	33,4	38,3	43,2
Súdán	10,6	47,8	54,2	60,7
Tanzanie	11,9	47,6	53,1	58,5
Togo	36,9	63,3	67,2	71,0
Uganda	7,2	40,1	45,7	51,4
Koňžská republika	5,3	41,4	47,8	54,5
Zambie	8,2	41,7	47,6	
Zimbabwe	45,8	72,8	77,3	81,9

Zdroj: Světová banka

Poznámka: Tyto ukazatele byly odhadnuty pomocí Bongaartova modelu a ukazují procento žen ve věku 15-44, které používají antikoncepci.

Příloha 3: Hodnoty HDP per capita za rok 2004 (2001)

země	2004 GDP per capita
Rovníková Guinea (2001)	18624
Seychely	15123
Mauricius	11054
Jihoafrická rep.	10357
Botswana	8577
Gabon	6217
Namibie	5980
Kapverské ostrovy	5289
Svazijsko	4589
Lesotho	2403
Zimbabwe (2001)	2307
Ghana	2143
Angola	2136
Čad	2120
Mauritánie	2074
Guinea	1996
Kamerun	1982
Súdán	1869
Gambie	1862
Komory	1715
Senegal	1615
Togo	1592
Uganda	1440
Pobřeží slonoviny	1360
Rwanda	1227
Mozambik	1141
Burkina Faso	1126
Benin	1043
Středoafriická republika	1042
Nigérie	1030
Eritrea	990
Keňa	984
Mali	953
Konžská republika	917
Zambie	852
Madagaskar	787
Niger	775
Sierra Leone	754
Etiopie	753
Guinea-Bissau	667
Demokratická republika Kongo	650
Burundi	625
Tanzanie	612
Malawi	585

Zdroj: World Development Indicators 2005, HDP per capita, PPP (konst. 2000 mez. \$)

Příloha 4: Rozvojové cíle tisíciletí

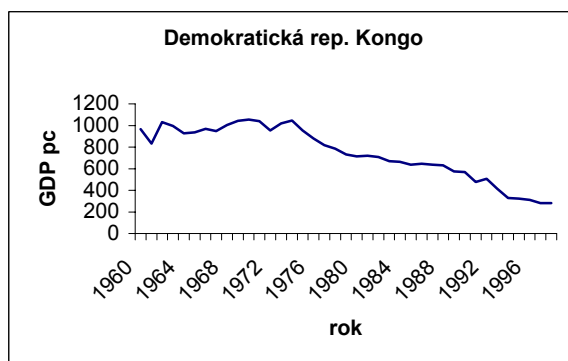
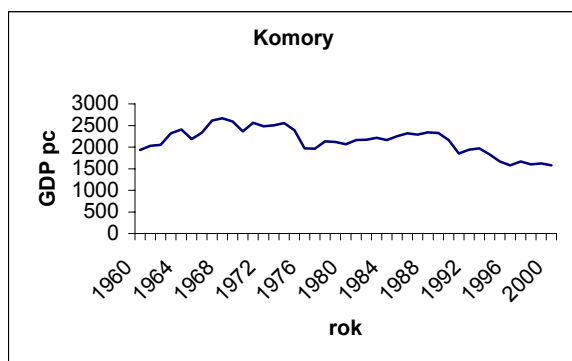
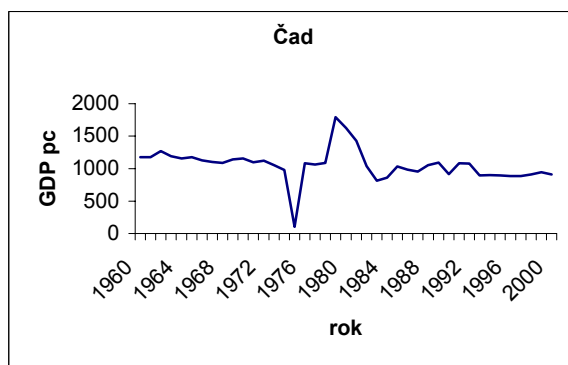
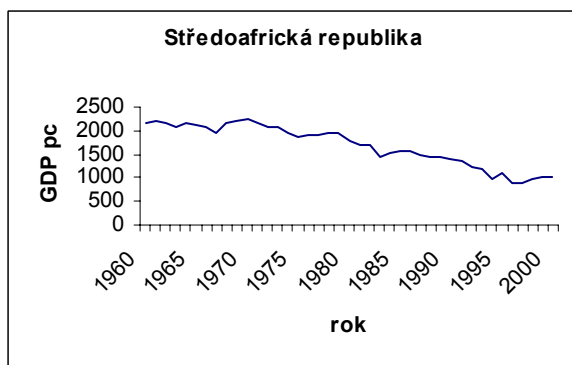
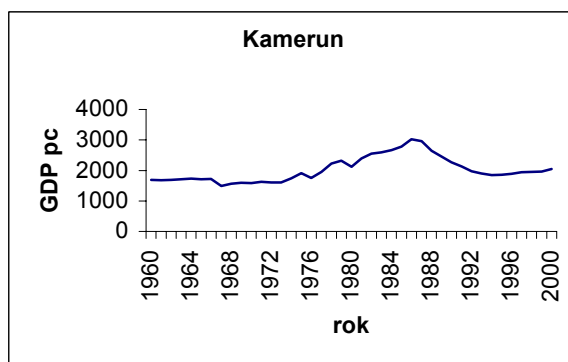
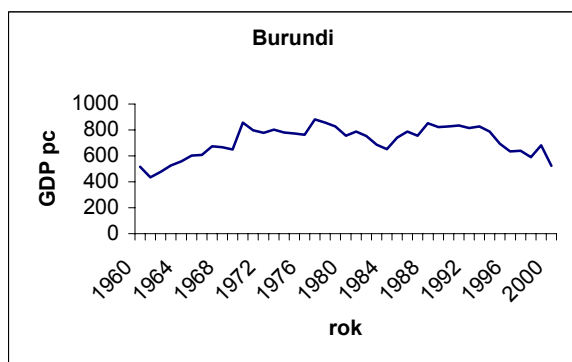
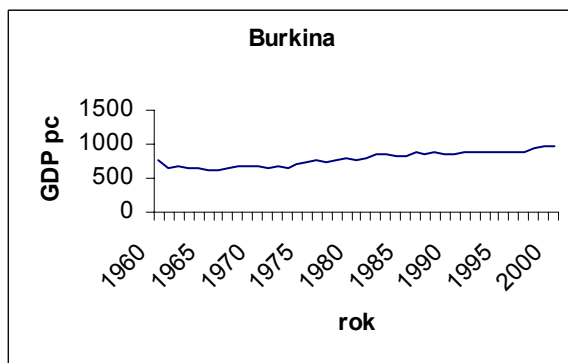
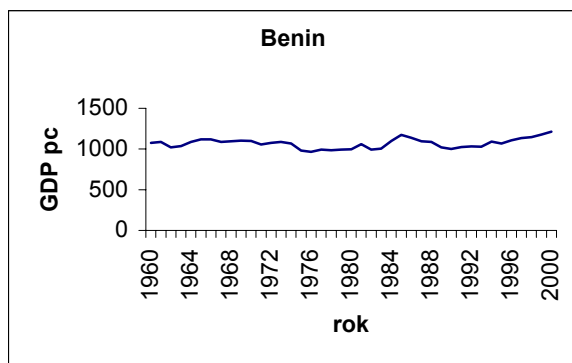
- 1) Odstranění extrémní chudoby a hladu.
  - Do roku 2015 snížit na polovinu počet lidí, kteří žijí z příjmu nižšího než 1 USD na den.
  - Do roku 2015 snížit na polovinu počet lidí, kteří trpí hladem.
- 2) Dosažení základního vzdělání pro všechny
  - Do roku 2015 zajistit, aby mohly děti kdekoli na světě, dívky i chlapci, dokončit základní školu.
- 3) Rovnost pohlaví a posílení role ženy ve společnosti
  - Do roku 2005 odstranit nepoměr pohlaví v základním a středním školství a do roku 2015 na všech úrovních vzdělávacího systému.
- 4) Snížení dětské úmrtnosti
  - Do roku 2015 snížit o dvě třetiny úmrtnost dětí do věku pěti let.
- 5) Zlepšení zdraví matek
  - Do roku 2015 snížit o tři čtvrtiny míru mateřské úmrtnosti.
- 6) Boj s HIV/AIDS, malárií a dalšími nemocemi
  - Do roku 2015 zastavit a zvrátit šíření HIV/AIDS.
  - Do roku 2015 zastavit a zvrátit šíření malárie a dalších závažných onemocnění.
- 7) Udržitelný stav životního prostředí
  - Integrovat principy udržitelného rozvoje do politiky a programů jednotlivých států a zabránit ztrátám přírodních zdrojů.
  - Do roku 2015 snížit na polovinu počet lidí bez dlouhodobě udržitelného přístupu k nezávadné pitné vodě a základní hygieně.
  - Do roku 2020 dosáhnout výrazného zvýšení kvality života minimálně 100 milionů obyvatel příměstských chudinských čtvrtí (slumů).
- 8) Vybudování světového partnerství pro rozvoj
  - Dále rozvíjet obchodní a finanční systém založený na jasných pravidlech, předvídatelnosti a absenci diskriminace (včetně závazku usilovat o dobré vládnutí, rozvoj a snižování chudoby, a to na národní i mezinárodní úrovni).
  - Řešit specifické potřeby nejméně rozvinutých zemí (bezcelní a beztarifní přístup pro vývoz zboží z těchto zemí; odpuštění dluhů pro nejvíce zadlužené země a zrušení oficiálního bilaterálního dluhu; štedřejší poskytování oficiální

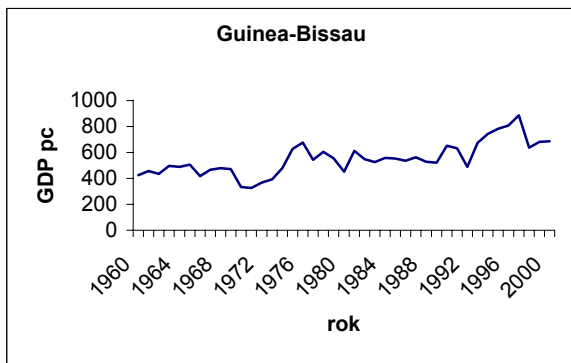
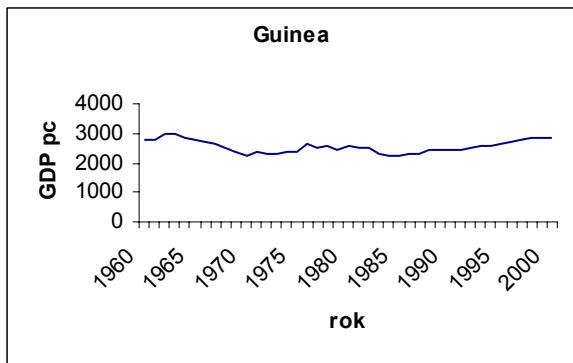
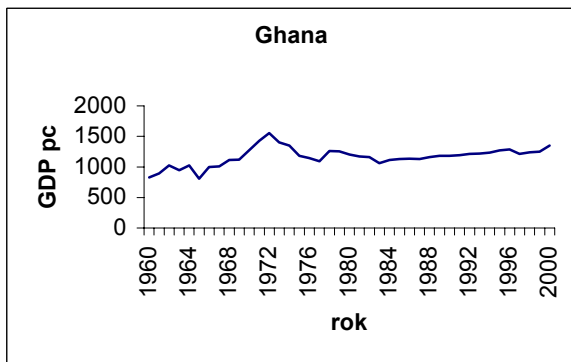
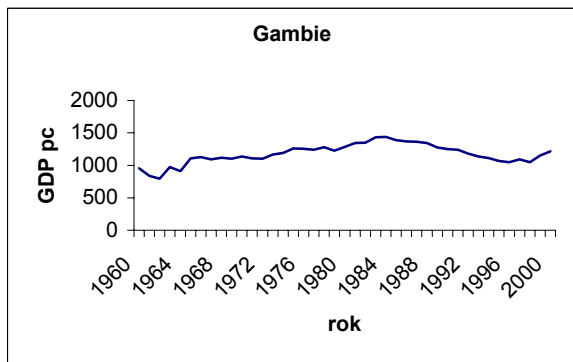
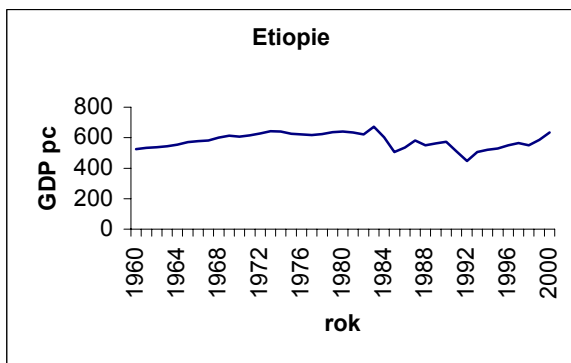
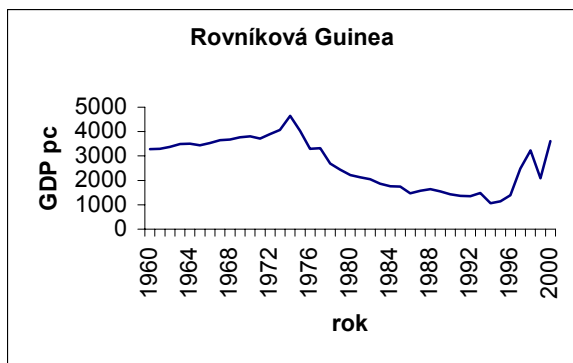
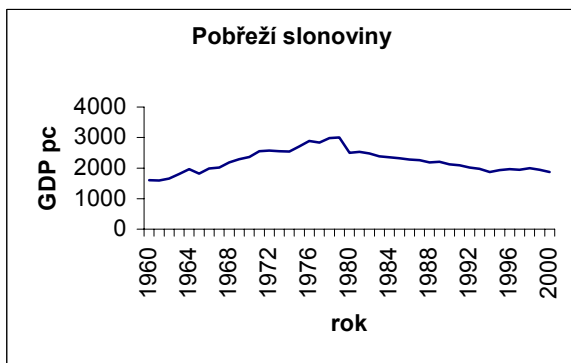
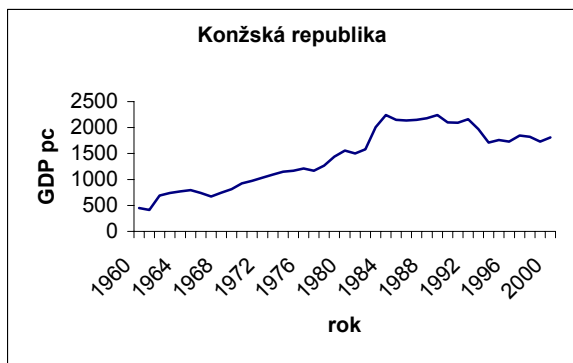
rozvojové pomoci ze strany vyspělých zemí, které se zavázaly ke snížení chudoby atd.).

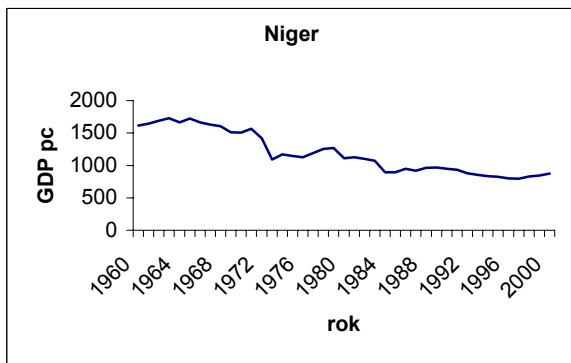
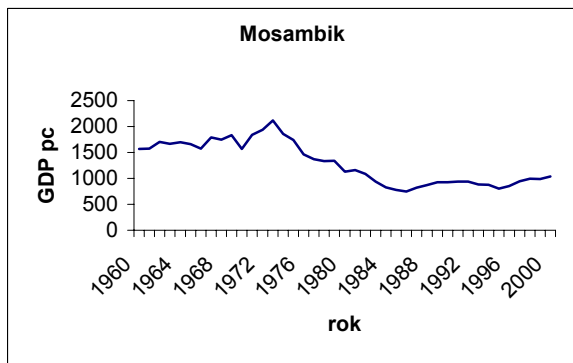
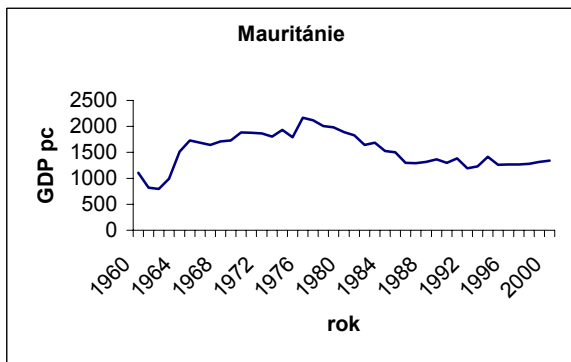
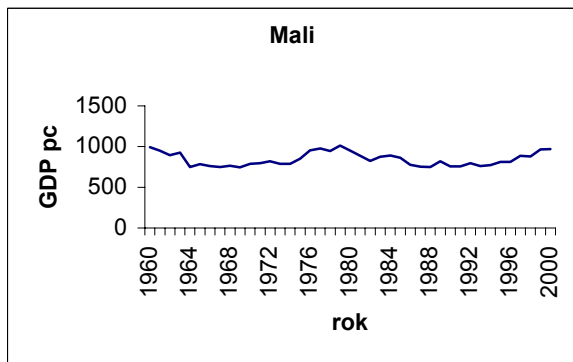
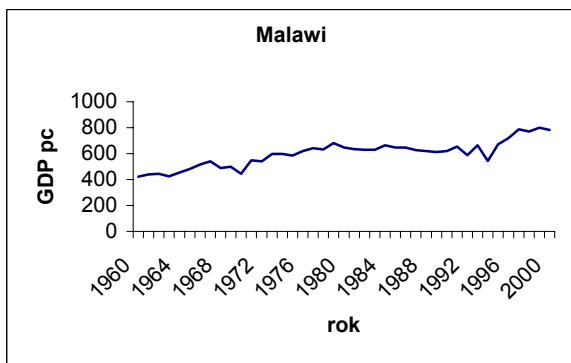
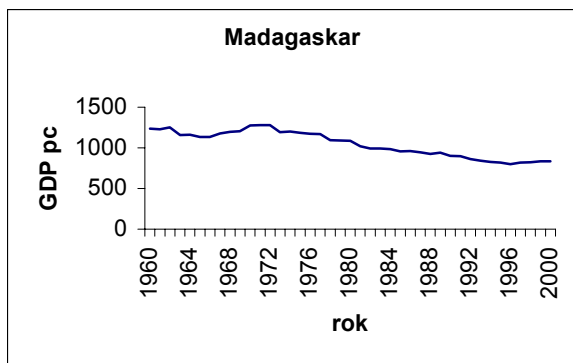
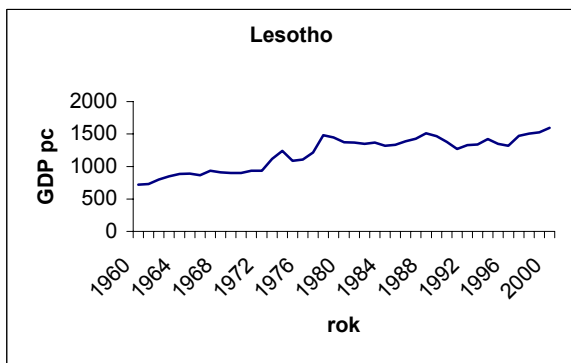
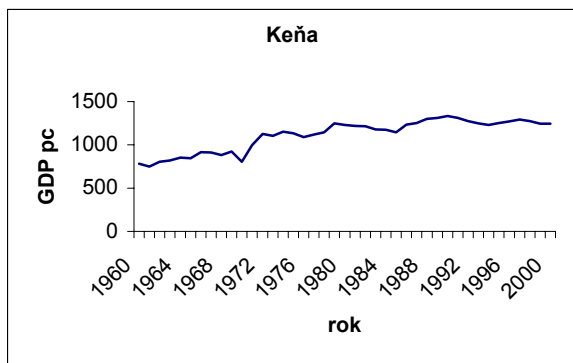
- Řešit specifické potřeby vnitrozemských států a malých ostrovních rozvojových států.
- Komplexně řešit problém zadlužení rozvojových zemí prostřednictvím národních a mezinárodních opatření s cílem zajistit dlouhodobou udržitelnost dluhu u zadlužených zemí.
- Ve spolupráci s rozvojovými zeměmi vytvořit a realizovat strategie směřující k zajištění slušné a produktivní práce pro mladé lidi.
- Ve spolupráci s farmaceutickými firmami poskytnout přístup k základním lékům v rozvojových zemích.

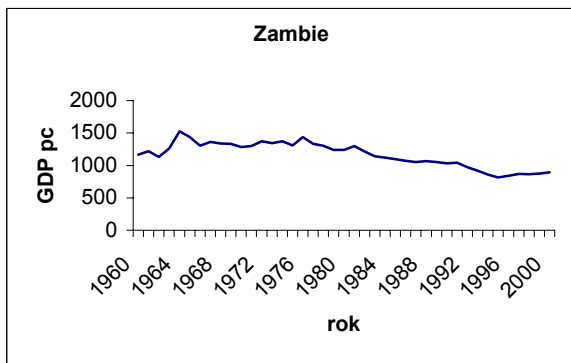
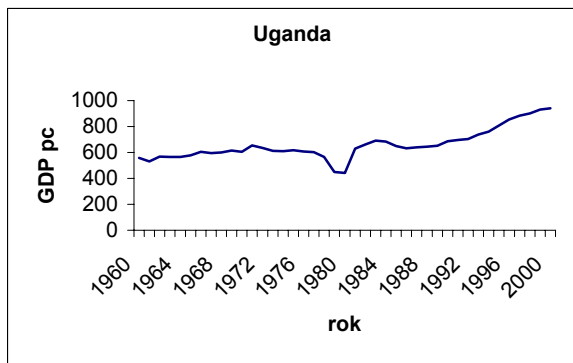
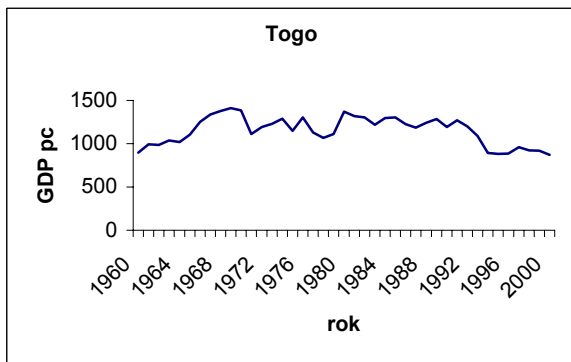
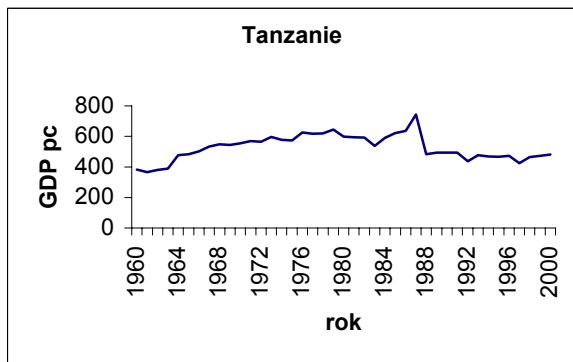
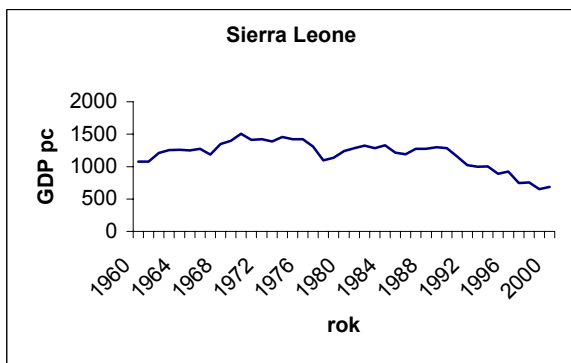
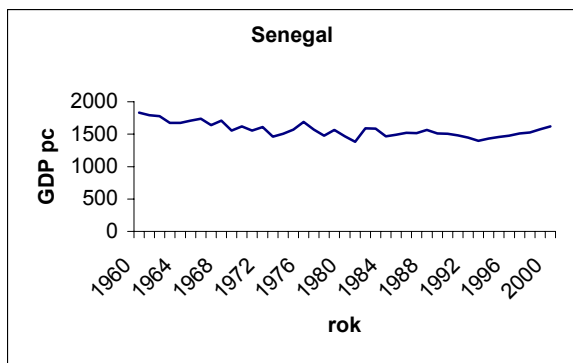
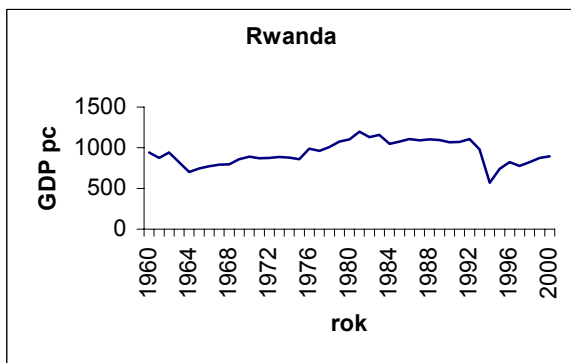
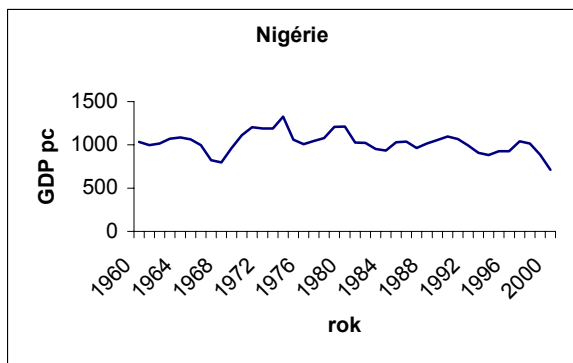
Zdroj: Spojené národy

Příloha 5: Vývoj HDP per capita za období 1960 –2000 v subsaharských zemích

Zdroj dat: Penn World Data, Real GDP per capita (Constant Prices, Chain series)

Příloha 6: Současné problémy ve vybraných subsaharských zemích

země	Klíčové problémy	Nejdůležitější vývozní artikl
Angola	Přesídlování uprchlíků	ropa
Benin	Vysoký růst populace, ale málo zdrojů	bavlna
Botswana	HIV (nakaženo 40% populace)	Diamanty
Burkina Faso	Následky sucha a útoku sarančat v roce 2004	bavlna
Burundi	Probíhající konflikt a uprchlíci, Vysoké ceny potravin Deforestace, HIV: 6% dospělých	káva
Čad	Uprchlíci ze Středoafričské republiky a západního Sudánu	bavlna
Dem. Rep. Kongo	Během posledních sedmi let válka, hladomor a nemoci zahubily nejméně 3,8 milionu lidí	diamanty
Eritrea	Sucho, Uprchlíci, Vysoké ceny potravin, Přelidnění, Hrozící konflikt s Etiopií	vzácné nerosty
Etiopie	Sucho, Uprchlíci, Vysoké ceny potravin, Přelidnění Hrozící konflikt s Eritreou	káva
Gabon	HIV (nakaženo 8% populace)	ropa
Guinea	Uprchlíci, Regionální nestabilita, Deforestace	vzácné nerosty
Guinea-Bissau	Ukončený konflikt, Cholera, Následky útoku sarančat v roce 2004	ryby a další mořské produkty
Jihoafrická rep.	HIV (nakaženo 20% populace), Přelidněnost a kriminalita	vzácné nerosty
Kamerun	Málo dešťů, Neschopnost vlády	ropa
Keňa	Sucho v některých oblastech (většinou na severu) Neefektivní distribuce potravin Korupce na vysokých místech	čaj
Komory		
Koňžská republika	Uprchlíci z několikaleté občanské války, Pokračující nestabilita v některých oblastech	ropa
Lesotho	HIV (nakaženo 30 % populace), Nedostatek pracovních příležitostí, Sucho v posledních letech, Nedostatek orné půdy	oblečení
Libérie	Skončený konflikt, Uprchlíci	kakao
Madagaskar	Záplavy, Napadení hmyzem, Sucho	zemědělské produkty
Malawi	HIV: nakaženo 20% populace, Sucho v některých oblastech Vysoké ceny potravin, Rozprodávání potravinových zásob, Vysoký počet obyvatel, nedostatek půdy	zemědělské produkty
Mali	Následky sucha a útoku sarančat v roce 2004	bavlna
Mauritánie	Následky sucha a útoku sarančat v roce 2004, Rozšiřování pouště, Zvyšující se nezaměstnanost	ropa
Mosambik	HIV (nakaženo 16% populace), Liberalizace ekonomiky způsobuje inflaci, Sucho v některých oblastech	zemědělské produkty
Namibia	Sucho	zemědělské produkty

Niger	Následky sucha a útoku sarančat v roce 2004	vzácné nerosty
Nigérie	Spory o ropná ložiska v deltě Nigeru, 3,6 milionu lidí žije s nemocí AIDS	ropa
Pobřeží slonoviny	Konflikt, Uprchlíci	kakao
Rwanda	HIV (5,1% populace), Skončený konflikt, Sucho a zpožděné období dešťů, Vysoký počet obyvatel způsobuje vyčerpávání půdy	káva
Senegal	Sucho v některých částech, Propad ekonomiky, Následky útoku sarančat v roce 2004, Bezpečnostní situace po 20leté občanské válce na jihu	zemědělské produkty
Sierra Leone	Uprchlíci, Skončený konflikt	diamanty
Somálsko	Polovina dobytka zahynula (dobytek tvoří 65% zisku z exportu), Konflikt během 15 let trvající občanské války Dlouhé období sucha a nedostatek dešťů, Pirátství a nestabilita brání dodávkám humanitární pomoci	
Středoafriická republika	Probíhající konflikt, Vysídlování lidí díky vojenským útokům	diamanty
Súdán	Konflikt v Darfúru vedl k vysídlení 2 milionů lidí, Jih se zotavuje z dlouhotrvající občanské války, Sucho v některých oblastech	ropa
Svazijsko	HIV (nakaženo 40 % populace), Sucho v některých oblastech	nejsou údaje
Tanzanie	HIV: 7% dospělých, Sucho v některých oblastech, V některých oblastech až 15% obyvatel má AIDS	ryby a mořské plody
Togo	Uprchlíci	bavlna
Uganda	Konflikt na severu, Uprchlíci, Sucho v některých oblastech	káva
Zambie	HIV (nakaženo 17,5 % populace), Sucho v některých oblastech, Infrastruktura	vzácné nerosty
Zimbabwe	HIV (nakaženo 16% populace), Ekonomická krize, Přehlnutost venkovských oblastí	tabák

Zdroj: zpravodajský internetový portál [www. aktualne.cz](http://www.aktualne.cz)

Příloha 7: Země zahrnuté v demograficko-ekonomickém modelu

Argentýna	Guatemala	Korea	Řecko
Austrálie	Guyana	Lesotho	Sierra Leone
Bangladéš	Haiti	Malawi	Singapur
Belgie	Holandsko	Malaysie	Spojené státy
Benin	Honduras	Mali	Sri Lanka
Bolívie	Hong Kong	Mexiko	Středoafriická rep.
Botswana	Chile	Mosambik	Španělsko
Brazílie	Indie	Nicaragua	Švédsko
Burundi	Indonésie	Niger	Švýcarsko
Costa Rica	Irsko	Norsko	Tanzanie
Čína	Island	Nový Zéland	Thailand
Dánsko	Itálie	Pákistán	Togo
Dem. rep. Kongo	Jamajka	Panama	Trinidad & Tobago
Dominikánská republika	Japonsko	Pap. Nová Guinea	Uganda
Ekvádor	Jižní Afrika	Paraguay	Uruguay
El Salvador	Jordánsko	Peru	Velká Británie
Finsko	Kamerun	Filipíny	Venezuela
Francie	Kanada	Portugalsko	Zambie
Gambie	Keňa	Rakousko	Zimbabwe
Ghana	Kolumbie	Rwanda	

Příloha 7: Ozbrojené konflikty v subsaharské Africe v období 1945 - 2002

Země	Časové vymezení konfliktu	Typ konfliktu
Angola	1961-75, 1975-02	válka za nezávislost
Burundi	1972, 1988 -	krveprolití
Kamerun	1955-60	válka za nezávislost
Čad	1980-87, 1990-95	občanská válka
Kongo - Brazzaville	1993-95, 1997-	etnické nepokoje
Demokratická republika Kongo	1960-65, 1998	etnické nepokoje, občanská válka
Eritrea	1998-02	válka s Etiopií
Etiopie	1998-02	válka s Eritreou
Ghana	1981, 1994	etnické nepokoje
Guinea-Bissau	1962-74, 1998-99	válka za nezávislost
Pobřeží slonoviny	2002	občanská válka
Keňa	1952-63, 1990-	válka za nezávislost, občanská válka
Libérie	1985-88, 1990-96	občanská válka a nepokoje
Madagaskar	1947-48	válka za nezávislost
Mali	1990-95	regionální civilní válka
Mosambik	1965-75	válka za nezávislost
Niger	1991-	regionální civilní válka
Nigérie	1997-	etnické a náboženské střety
Rwanda	1956-65, 1992, 1994-95	etnické nepokoje
Senegal	1960-01	separatistické nepokoje
Sierra Leone	1991-96, 1997-01	občanská válka
Somálsko	1988-	občanská válka
Jihoafrická rep.	1976, 1983-94	občanská válka
Súdán	1963-72, 1984-	občanská válka
Uganda	1966, 1971-79, 1981-87, 1990	občanská válka
Zambie	1964	etnické a politické nepokoje
Zimbabwe	1972-79, 1983-84	etnické a politické nepokoje

Zdroj: <http://www.ppu.org.uk>

